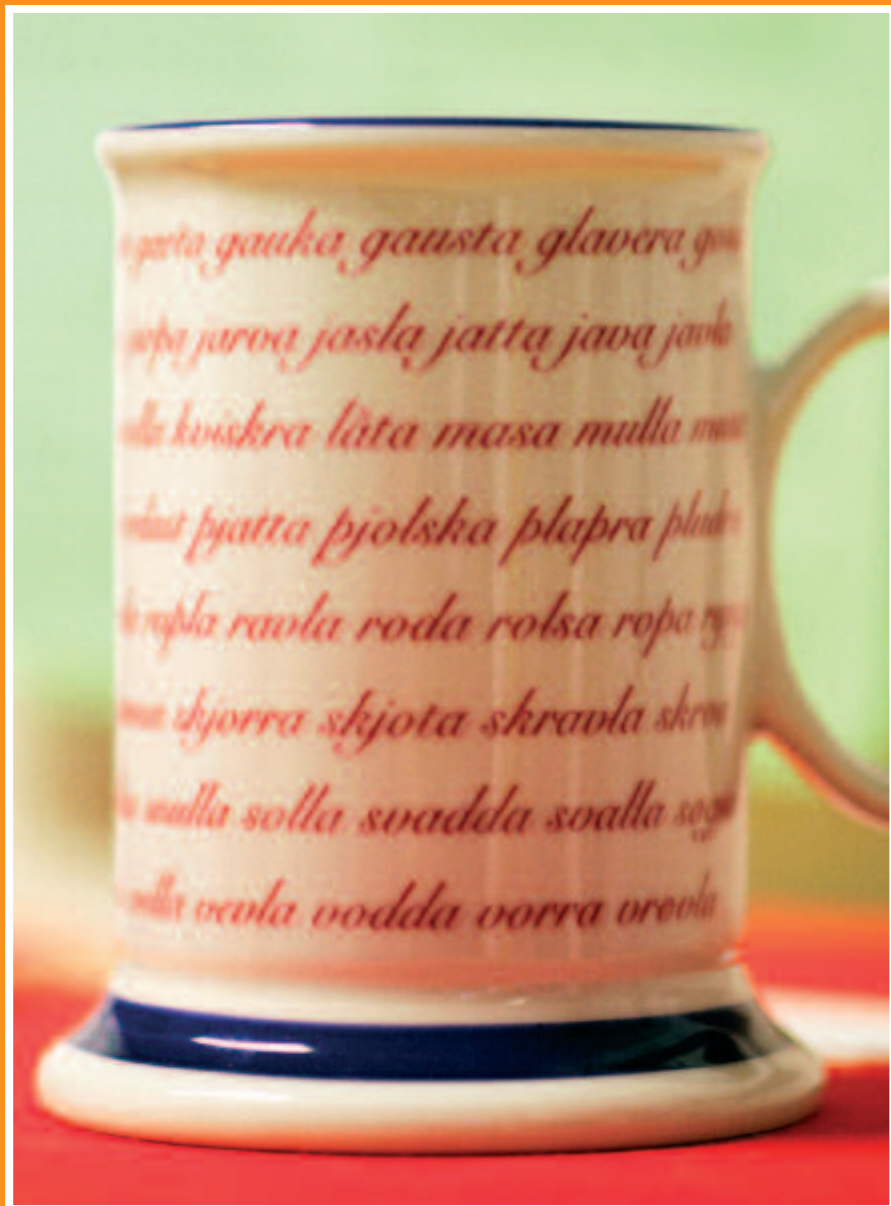

SPRÅK *nytt*

UTGITT AV SPRÅKRÅDET

35. årgang 2/2007

Mensa rotunda

sa vesle Marius. Det er latin og tyder 'rundt bord', eller 'det runde bordet'. Det var det siste han sa, ifølge Alexander Kielland. Romanen heitte *Gift* og kom ut i 1883. Totalt utsliten av meningslaust latinsk grammatikkpugg braut Marius saman.

På kort sikt hadde det norske skule-samfunnet berre godt av *Gift*. På lengre sikt kan det henda at effekten på språk-undervisninga ikkje har vore berre god. For i mange tiår har det vore litt for god latin å hevda at 'grammatikkpugg' ikkje er spesielt føremålstenleg. Er det ikkje så at *grammatikk* er eit vondt og ubekvent og negativt ord?

Verda og universet – frå celler til galaksar – forstår vi utover det trivielle gjennom matematikk og fysikk. Dei to orda har status. Endå er det svært få som i røynda bruker matematikken til noko i vaksenlivet. At grammatikk og språkleg analyse gjev innsikt i korleis me menneske fungerer, har gått reform-pedagogikkens hus forbi. For det første er språkleg analyse ein intellektuell disiplin som hjelper oss til å få grep om språket som system og formidlingsreiskap. For det andre er språkleg analyse direktevegen inn i vår tenking og verdsforståing, korleis me som menneske oppfattar, kategoriserer og analyserer. Nøkkelen til alt dette har tradisjonelt berre eitt namn – og det er *grammatikk*.

I Aftenposten den 12. mars i år hadde Åshild Næss og Atle Næss ein artikkel med tittelen «Grammatikk – et skjellsord?» Eg siterer: «Grammatikk bør kobles

løs fra sin funksjon som tvilsom hjelpe-disiplin [...] og studeres som det den er: Et av de mest fascinerende fenomener menneskets utvikling har frembrakt.»

Viss språkleg analyse både er utviklande og nyttig, melder det seg med ein gong eit spørsmål: Kva slag omgreps-apparat og teorigrunnlag skal ein bygga på? Der er det, dessverre, dårleg med fasitsvar. Dette nummeret av Språknytt presenterer den terminologien som Språkrådet og Utdanningsdirektoratet no tilrår at ein bruker i skulen. Situasjonen har vore uavklara dei siste åra. Skal me halda på den gamle terminologien, eller skal me ta i bruk den terminologien som er gjengs hos språkfolka på universiteta?

Den tilrådde terminologien representerer eit kompromiss, mellom den utviklinga som har vore i språkforskinga, og dei innarbeidde termene som stadig fungerer godt. Språkrådet og Utdanningsdirektoratet trur framlegget til terminologi er tenleg, men er samstundes nøkterne nok til å meina at det i detaljar alltid vil finnast ting som kan diskuteras. Dessutan må ein alltid vurdera nivå og alder; detaljane høyrer heime i dei eldste årsstega.

Det latinske bordet til Marius var rundt. Grammatikken er ikkje rund og bør heller ikkje gjerast rund. Sjølv om han aldri kjem til å gå opp som ei likning og bli heilt firkanta.

Sylfest Jomheim

INNHold 2/2007

1 Jonathan Aars og «Retskrivningsregler til Skolebrug»	15 Ordbøker – kva har vi? Definisjonsordbøker for norsk
6 «Jeg ser for meg norsk talende personell i første omgang»	22 Nye grammatiske termer i skoleverket
10 Hundre år med nynorsk liturgi	30 Spørrespalte

Jonathan Aars og «Retskrivningsregler til Skolebrug»

IVAR AARS

EN DAG I BEGYNNELSEN av 1907 fikk Eskolegutten Jonatan Aars (1896–1983) på Aars og Voss skole i Kristiania høre av sin tante, som var lærerinne ved skolen og datter av skolebestyrer Jonathan Aars, at «neste uke skal vi begynne å skrive slik som vi snakker». Jonatan tok sin tante på ordet, og skrev norsk stil ut fra det. Resultatet ble – i alle fall når det gjaldt karakteren – slett ikke som håpet.

Jonatan var oppkalt etter sin farfar *Jonathan*, og sønn av *Kristian*, som var oppkalt etter sin morfar *Christian* (Birch-Reichenwald). Begge oppkallinger forteller om et språksyn som ønsker fornorsking også i navn.

I minnetalen over Jonathan Aars (1837–1908) understreket rektor Hans Eitrem særlig hans nøyaktighet og samvittighetsfullhet og evnen til å trenge helt inn i et stoff. Hans pedagogiske virkemiddel var først å vekke interesse ved spørsmål, dessuten å bruke hverdagspråket, det naturlige og likefremme, som uttrykk også for den høyeste tanke. Ifølge Eitrem forble Aars tro mot sin ungdoms idealer i et langt, arbeidsomt liv. Han var en grundig og samvittighetsfull forsker, en rettferdig og begeistret lærer, en god patriot og et godt menneske.

Aars og Voss skole

Filologene Jacob Jonathan Aars og Peter Christiansen Voss grunnla Aars og Voss skole i 1863, da begge var omkring 25 år gamle. Alt i 1865 tok styrerne i bruk et nytt skolebygg, som ble et kjent trekk i bybildet til det ble foretrent av SAS-hotellet vel 100 år seinere.

Skolen gav ut en mengde skrifter, først og fremst grundige innbydelsesskrifter for skolen, med fagartikler og nøyaktige planer for undervisningen. I 1884 kom et eget skrift om festen der to portretter som skolens gamle elev Erik Werenskiold hadde malt av skolens grunnleggere, ble avduket. De tilhører nå Oslo kommune, men henger foreløpig på lektorlagets konferansested ved Hurdalssjøen. Skolen utviklet seg ifølge historikeren Magnus Jensen til å bli landets fremste forsøksskole, og skoleordningen av 1869 – som uniformerte den videregående skole sterkt – ble en stor skuffelse for Aars og Voss, som mente at den ubegrensede undervisningsfrihet var en livsbetingelse for den private skolen. Aars kjempet hardt for klassiske kulturtradisjoner og ikke minst gresk språk i skolen, samtidig som Aars og Voss ble foregangsskole i Norge og Europa for metodikken i undervisning i moderne språk. Johan Storm ble pionerlæreren: «Det levende språk er det talte språk.» Selv utga

Aars bøker og artikler blant annet om greske historiske og litterære emner. Han fordyppte seg i norrøn klassisk litteratur og gav ut *Oldnorsk formlære for begyndere* i 1862 og *Udvalgte norske oldkvad* i 1864. Aars arbeidet også aktivt for helsearbeid og kroppsoving i skolen, og Aars og Voss var pionerer både når det gjaldt å ta inn jenter som elever, å tilsette kvinnelige lærere, og samarbeid med hjemmene gjennom foreldremøter og direkte skriftlig og muntlig kontakt.

Men sin hovedinnsats gjorde Aars innenfor norsk rettskriving. Han var elev av og påvirket av språkreformatoren Knud Knudsen (1812–1895), men var meget mindre radikal. Hans grunnlag var det han kalte det dannete norske talespråk. Likevel ble det selvsagt språkstrid, og da Aars og Voss skole foreslo å gå over fra å skrive stor forbokstav i substantiver til å skrive liten, ble saken sendt til vurdering ved Universitetet og alle høyere skoler i landet! Det sies at en kjent professor da traff Aars på gaten og sa: «Gud tilgi Dem de små forbokstaver, jeg kan ikke.» Etter at 23 av 33 offentlige skoler hadde støttet forslaget, gav departementet klarsignal for reformen i de skolene som ønsket det. Reformen ble så gjennomført i den nye utgaven av Aars' rettskrivningsregler i 1877.

Retskrivningsregler til Skolebrug

Alt i 1858 utga Aars arbeidet *Forsøg til veiledning i norsk rettskrivning til brug ved undervisning*, og i 1866 kom første utgave av *Retskrivningsregler til Skolebrug* (18 s.). Om bokstavene fastslår Aars at *c* nå avløses av *k* (*karakter* mot tidligere *character*), at *q* for *kv* er foreldet

(*Kvinde* mot tidligere *Quinde*), at *z* i tyske lånord bør unngås (*Magazin, Skizze*), at *x* for *ks* er i ferd med å forsvinne (*Aks* mot tidligere *Ax*), og at *w* bare brukes i noen fremmede navn. Bruken av dobbel vokal eller en ekstra *e* for å vise lang vokal skal nå unngås (*Miil, faae*).

I 1870 (2. utgave av rettskrivningsreglene) antyder Aars at uttale med de harde konsonantene *p, t, k* bør innføres der dansk har *b, d, g*. I 1878 kom *Forhandlinger om en forandring i rettskrivningen* (21 s.). I 1885 ble Aars' rettskrivningsregler (7. utgave) autorisert av departementet til skolebruk og som rettesnor «ved bedømmelsen av besvarelser ved de offentlige skole-eksamener» (departementets skriv av 5. november). Slik ble altså skriftnormen hos Aars opphøyet til offisiell rettskriving. To år etter får lærerne påbud fra departementet om å lære barna å lese etter det dannete talespråk, ikke etter bokstaven.

Det var altså vedtak om å ha «korrekt og naturlig uttale» som norm, og dette ble formulert som landsgyldig norsk uttale. Men det forutsatte selvsagt diskusjon og definisjon, noe Aars prøvde i en over 40 sider lang artikkel i innbydelsesskriftet til Aars og Voss skole i 1880:

Lidt om vort Sprog og dets Udtale

I *Lidt om vort Sprog og dets Udtale* fra 1880 klargjør Aars de tre hovedstandpunktene i språkstriden. Én part ønsker skriftspråk og uttale på grunnlag av dansk. De to andre er enige om norskhet, men ikke om hvordan norskheten skal fremmes. Landsmålstilhengerne mener at vi har to klart adskilte språk, og at det ene er rent dansk. De ønsker et norsk språk enten med utgangs-

punkt i de beste dialektene eller ved å ta i bruk et bestemt bygdemål som landsgyldig språknorm. Den andre retningen finner «norsk sprog» også i byene, selv om skriftspråket faller «meget nær sammen med det danske», og talespråket er sterkt påvirket av dansk. Tilhengerne av dette synet tror også at byspråket er mottaklig for en kraftig og fruktbar påvirkning fra landsspråket, dialektene.

Aars mente at større tilnærming mellom skriftspråket og det som er godt og ekte i dialektene, kan jevne ut kløften mellom folk fra landet og byfolk og fremme enhet både i språk og nasjonalt liv. Derfor frakjente ikke Aars målstrevet all verdi. Tvert om gledet han seg over arbeidet for å fremme bygdemålene og deres naturlige rett. Ingen må unnsø seg for å bruke det tungemål som faller ham naturlig, hva enten han taler i skolen eller på tinget eller hvor som helst. Og på bygdene bør barna tilskyndes til å bruke dialekten til å fortelle. For *det gjelder å nå hjertet*, og til det er morsmålet det beste middel. Og Aars må også regnes som en språklig pioner når han alt i 1880 også går sterkt inn for å la elevene *skrive* på målføre: «Fremdeles kan det alene være godt og gavnlige, at der *skrives* i bygdemaal, nemlig *naar dette falder naturligst baade for den, som skriver, og for dem, der skrives for.*»

Fornorskingen hemmes sterkt av likegyldighet og av at opplesning og tale i hjem, skole, kirke og offentlige forsamlinger ofte foregår i et stivt bokspråk. Eksempler på bokstiv uttale er uttalen av stum *d* i ord som *ord*, *jorden*, *synd* og *skyld*. Denne gammeldagse uttale gir et inntrykk av halvdannelse. Å

bruke eldre former som er helt utdødd i språket, er ikke å opprettholde det bestående, men å gi noe forsvunnet skinn av å være bestående.

Det omhyggelige talespråket er norm hos alle siviliserte folk. Det er forskjell på det slurvete og det dannede i språk som i klær. Aars prøver å konkretisere dette. I dannede tale skal man ikke sløyfe andre lyder enn de som virkelig er «stumme», ikke dra sammen eller synkopere mer enn vanlig blant dannede folk. Aars antyder ellers at det kan komme den dag da de «vakre diftongene» i ord som *bein*, *stein*, *ause* – som i dag avgjort er vulgære og derfor beklageligvis ikke kan brukes i skrift – kan vinne plass igjen i kulturspråket.

Utviklingen mot harde konsonanter i skriftspråket kan derfor ikke stanses, bare forsinkes eller påskyndes. Aars mente at spørsmålet gjaldt å la skriftspråket følge talespråket i bevegelsen mot større norskhet.

Før oppfattet mange dannede menn esker endringene som smakløse. Nå vil ingen som har greie på språkforhold, finne det smakløst med ord vi har i levende språk og har arvet fra gammelnorsk. Noe annet er det at mange synes det uvante er «stygt». Med dem er det ikke annen råd enn at de får venne seg til det, så blir det nok «pent» nok.

Aars tar for seg en del konkrete tilfelle og fastslår at uttalen *g* og *k* foran *i* og *y* er foreldet, siden spørsmålet gjelder *norsk* uttale, *ikke* dansk. Navn som *Alf* og *Olaf* og ordet *af* bør skrives og uttales med *v*, og *ikke* med *f* etter skrivemåten.

Etter reformene i 1885 og 1887 (som gikk ut på at dannede talemål er norm for opplesning og uttale) ble avstanden

mellom dette dannete talespråket og gjeldende skriftform så stor at reformarbeidet ble presset sterkere fram. Professor Moltke Moe og Aars fikk nå i oppdrag å komme med forslag om rettskrivningsendringer, som ble godtatt, og inntatt i ny utgave av rettskrivningsreglene, i juli 1894. Hovedpunkt var flere ord med harde konsonanter (f.eks. *leke*), særlig ved hjemlige dyrenavn og plantenavn (*gjøk, stut, eple, nøtt*), dagligtaleord (*spiker, skryte, sliten*). Dobbeltkonsonanter kom også inn i flere ord, ord der det før var sammenfall av flere ord i skrift: *brudd, hugg* i stedet for *brud, hug*. Dette var den første fonemiske rettskriving i Norge, den gjaldt det rent lydlige og ikke bare ortografien.

Skolebestyrer S.W. Hofgaard, Moltke Moe og Aars var klar over at dobbelletter og skillet mellom skrift og uttale gjorde at reformen fra 1893 bare kunne bli en overgang. Høsten 1897 uttalte de til departementet at valgfriheten hadde økt vanskene i skolen, og at det måtte komme en påbudt skrivemåte for skolene. Departementet ba om et forslag. De tre kom så med en bok på over 150 sider: *Om en del rettskrivnings- og sprogspørsmål. Redegjørelse til det kongelige departement for kirke- og undervisningsvæsenet* (1898). Hovedprinsippet der er at skrivemåten skal bygge på talen (det ortofoniske prinsipp), ikke omvendt. Der uttalen vaker, skal en velge den norske formen og ikke den danske. I substantivbøyningen skal felleskjønnsord ha flertallsendingen *-er* (*hester*), mens intetkjønnsord som hovedregel skal være ubøyde, men *-er* kan brukes (*huser*). I bestemt form flertall skal *-erne* bli *-ene*: *hesterne* blir til *hestene*. I verbalbøy-

ningen bør det innføres former som *eide, krevde, nådde*. De personlige pronomenene *I, eder* og *jer* bør skiftes ut. Harde konsonanter i grunnord bør innføres mens bløt konsonant beholdes i sammensetninger og i overført betydning (*måte, men mådelig, sak, men sagsfører, kjøtt, men kjødets lyst*). Norske ordformer som *berg, bjerck, ljà, sjø* tilrås, og det innføres dobbelletter som *lass/læs, blåse/blæse, gråte/græde, naken/nøgen*. Norske ord som det ble tilrådd å innføre, var blant andre *kråke, bok, rop, grei, lei*.

Forslaget var radikalt, og diskusjonene økte. I 1899 kom tremannskomiteen (Hofgaard, Moe og Aars) med en tilleggsinnstilling der de sa at de var blitt mer og mer klar over at det ikke nyttet å fortsette på de halve reformers vei; det måtte til en *mer omfattende overgang til harde konsonanter og dobbeltkonsonanter*. Forslaget ble da harde konsonanter i vanlige fellesord (*bake, båt, pipe*) og i forbindelsene *bs, ds* og *gt* (*kreps, trots, dikt*). Det skulle skrives dobbeltkonsonant i utlyd (*lett, hatt, spill*), og i enkelttilfelle for å unngå forveksling (*visst/vist*). Unntak skulle det være ved bokstaven *m* (*lam*), ved en del småord (*han, mit, for, til, nok*) og ved hjelpeverbene *skal, vil*.

Et spørreskjema ble nå sendt alle lærere i høgre skoler og mange institusjoner, i alt over 1100 personer. Svarene var delte, men nesten 800 svarte ja på spørsmålet om det bør påbys rettskriving i skolene. Bjørnstjerne Bjørnson hadde nå gitt opp reformer, og kjempet for dansk – så lenge og så langt som mulig. Moltke Moe svarte med «Til Bjørnson med takk for det første tak.» (Gjeldende rettskriving den gang

var «tak for det første tag».) Professor Johan Storm gikk sterkt mot rettskrivningsforslaget: Endringene burde være få og små, skolen burde opprettholde – ikke foregripe – utviklingen.

Men stemningen snudde nå, da det viste seg vanskelig å leve opp til påbudet om å bruke naturlig talemål sammen med tradisjonell rettskriving. Begivenhetene i 1905 skapte også en ny atmosfære i språkspørsmålet. Høsten 1906 kalte statsråden inn til et møte. Der var Storm alene om å gå mot enhver radikal reform. Departementet gav så rektorene Nygaard og Aars i oppdrag å utarbeide forslag til nye rettskrivningsregler.

1907-rettskrivningen

Grunnlaget for 1907-rettskrivningen var lagt av Aars og to andre fra skolen hans, professor Moltke Moe (tidligere elev) og skolebestyrer S.W. Hofgaard (medbestyrer på skolen og dessuten svoger av Aars). *Norske rettskrivningsregler med alfabetiske ordlister* (Godkjent av kirkedepartementet ved skrivelse av 25de juni 1907) ble en bok på 88 sider.

Hovedpunkter i rettskrivningen av 1907 (kongelig resolusjon av 19. februar) var innføring av harde konsonanter (fra en *abe ude paa taget* til en *ape ute på taket*) og en del dobbeltkonsonanter. Det siste gjaldt i utlyd i norske navn (*Bessekken, Moss, Finn, Kjell*) og der skrivemåten kunne være tveetydig (*bukk, hugg, sott*, dansk: *buk, hug, sot*), og i en del bøyingsformer (*bo – bodd, sy – sydd, fet – fett, søt – søtt, bryte – brutt, forlate – forlatt*). Kortformer som *fjær,*

for, kule, smie (dansk: *fjæder, foder, kugle, smedje*) bør brukes. Som valgfrie former føres opp: *broder/bror, hoved/hode, klæder/klær, sadel/sal* og verb som *blive/bli, give/gi, have/ha, lagde/la, sagde/sa*. I substantivbøyningen kom norske flertallsformer i felleskjønn: *dører, hester* (dansk: *døre, heste*) og intetkjønn: *berg, fjeld* (dansk: *bjerger, fjelde*). Adjektiv på *-ig* ble ubøyde i intetkjønn: *et rigtig svar* (dansk: *et rigtigt svar*). I preteritum av svake verb kom endingene *-et* og *-dd* (*kastet, naadd*) inn. I en merknad i 1907-utgaven av *Norske rettskrivningsregler* står det også at man kan bruke *å* istedenfor *aa*, men da må en være konsekvent.

I rundskriv nummer 23/3 1907 fastsatte departementet at den nye rettskrivningen skulle innføres i de høyere allmennskolene, og at skrittet over til harde konsonanter skulle tas lengst mulig med en gang. På grunn av noe tvil om hvorvidt ny tegnsætting var *påbudt*, kom et nytt skriv 8/4 1908 med påbud om å innføre den logiske tegnsætting (mot tidligere den grammatiske) fra det nye skoleårets begynnelse.

Det livslange arbeidet for norske rettskriving ble for Aars avsluttet da han døde året etter at 1907-rettskrivningen kom. På sett og vis ble det en verdig avslutning, og ettertida viste vel at reformen nokså snart ble allment godtatt. Den la også opp kursen fram mot rettskrivningsreformene i 1917 og 1938, som nok vakte adskillig mer strid, både for bokmål og nynorsk. Men retningen – fornorskingen – vant fram i bokmålet ved alle disse tre milepælene.

«Jeg ser for meg norsk talende personell i første omgang»

LINDA MARIE ANDERSTRØM

VISES DET HER TIL norsk personell som er «talende», eller er det til personell som snakker norsk?

Det blir lett misforståelser i forbindelse med særskrivning av sammensatte ord på norsk. *Ananas ringer, tunfisk biter i olje, lamme lår og krabbe klør* er morsomme eksempler på det. Men særskrivninger kan også få negative konsekvenser, som når *ekstraordinær* deles opp i to ord og blir *ekstra ordinær*. I dette tilfellet gjør mellomrommet at vi får en betydning som ikke bare er tvetydig, men som faktisk også er stikk motsatt av det som var intensjonen. Å bruke mellomrom i ord som skal skrives sammen, altså det vi kaller *særskrivning*, kan i enkelte tilfeller føre til at det oppstår nye, unøyaktige eller gale betydninger.

Særskrivning ser ut til å være et økende problem i skriftlig norsk. Foruten tvetydighet kan det føre til stigmatisering, til at teksten blir tatt mindre alvorlig på grunn av at man uttrykker seg galt. Men ser alle forskjellen på *dekkspesialisten* og *dekk spesialisten*? Bryr folk seg om forskjellen mellom *norsk talende* eller *norsktalende*? Og ikke minst: Hva kommer problemet av?

Engelsk innflytelse på norsk

Det kan virke som om det er stort engasjement i det norske samfunnet

når det gjelder norsk språk. Språket er oppe til debatt i tv-programmer, i radioen, i aviser og i magasiner. Fra mange hold rapporteres det om at norsk språk er i ferd med å bli utvannet og dårlig. «Den engelske syke» har vi også hørt om, og man får gjerne anerkjennende nikk når man bruker den betegnelsen. Mange mener at det er kjeltringen engelsk som lusker rundt i vårt lille språksamfunn og sakte, men sikkert forpester det. Ikke så sakte heller, vil noen kanskje hevde.

Problemet består ikke bare i at engelske ord og uttrykk brukes framfor norske, slik som når *snowboard* ofte brukes i stedet for *snøbrett*. Norske ord-danningsprinsipper, altså norsk morfologi, svekkes nemlig også av at engelsk griper om seg. Resultatet kan bli at sammensatte norske ord særskrives hyppigere enn før. Men er det bare engelsk påvirkning som gjør at en del nordmenn ikke reagerer på at noen skriver *fly reiser* når de egentlig sikter til *flyreiser*?

Også i engelsk kan sammensatte ord særskrives, eller skrives med bindestrek: *icecream, ice cream* eller *ice-cream*. Ettersom engelsk faktisk påvirker språksamfunn i hele verden og man i engelsk kan særskrive mange sammensatte ord, kan det være rimelig å anta at engelsk innflytelse fører til sær-

skrivning av sammensatte ord i norsk.

Men også i engelsk kan man få problemer med betydningssendring som følge av særskrivning, for eksempel *black bird*, som betyr 'svart fugl', og *black-bird*, som betyr 'svarttrost'. Kan det være andre årsaker enn påvirkning fra engelsk som gjør at stadig flere nordmenn særskrives ord som skal skrives sammen?

Holdninger til engelsk påvirkning

Det er tilsynelatende den engelske påvirkningen som er årsaken til at mange nordmenn nå spør en dyster framtid for norske orddanningsprinsipper og for norsk språk generelt. Påvirkningen er et faktum, men er det riktig å henvise til den som den viktigste årsaken til at mange nordmenn frykter for norskens framtid?

Høsten 2006 avsluttet jeg min masteroppgave, som handlet om engelsk morfologi. I forbindelse med den undersøkte jeg holdningen til engelsk påvirkning på norsk morfologi. Informantene bestod av studenter og ansatte ved Høgskolen i Agder, så undersøkelsen bygde på holdninger til engelsk i et akademisk miljø. Jeg så på tre områder i norsk som ser ut til å være vanskelige for mange:

- 1 Særskrivning i ord som skal skrives som sammensatte ord
- 2 Problemer med bruk av såkalte *klips-ord*, ord der en engelsk flertallsform brukes som ordstamme på norsk. Eksempler på slike ord er *en muffins, en pins, et tips*.
- 3 Genitivs-s, dvs. bruk av den engelske genitivendelsen -'s

Det mest uventede resultatet av undersøkelsen var at 58 % av informantene var positive til engelsk innflytelse på norsk. Mange nevnte at engelsk beriker norsk, ved å tilføre nye ord, og ikke minst ved å bidra til at man får et bredere språklig perspektiv. Kjennskap til fremmedspråk gjør at man lettere ser sammenhenger i språkene, og at man lærer å sette større pris på sitt eget språk.

Så mange som 88,5 % av informantene mente at engelsk *ikke* var hovedårsaken til vanskelighetene på de tre områdene som ble undersøkt. De antok at engelsk er en medvirkende årsak, men ikke den viktigste.

Individuelle forhold spiller alltid inn i språkbruken. I tillegg til dem kan et par mer generelle tendenser medvirke. Kontekstuell tolkning av tekst, det vil si å lese betydning ut av tekstsammenhengen i stedet for betydning basert på grammatikk synes å være et prinsipp som stadig flere holder seg til i dag. På et skilt utenfor et reisebyrå forstår man stort sett ut ifra sammenhengene at *rimelige fly reiser til hele verden* sikter til at man kan finne billige reiser til destinasjoner over hele verden, og ikke til at flyene i seg selv er billige.

Språket i tekstmeldinger og stavekontrollfunksjonen i tekstbehandlingsprogrammer på pc-er kan føre til at mange leser betydninger og dermed ofte overser grammatiske prinsipper. Dette gjør seg spesielt gjeldende i forbindelse med særskrivning. Den elektroniske ordlista som brukes i tekstmeldinger, godtar ofte ikke sammensatte ord, og mange brukere tar seg ikke bryet med å sette ordene sammen selv, fordi de fleste vil skjønne betydningen

ut ifra sammenhengen. I tekstbehandlingsprogrammer på pc-er blir sammensatte ord ofte markert med rød strek under, og mange antar dermed at ordet er feilstavet. Hvis ordet så særskrives, forsvinner den røde markeringen.

I undersøkelsen kom det også fram at svært mange var bekymret for norskens tilstand. Det som bekymret dem, var nettopp en likegyldig holdning til korrekt språkbruk, forårsaket av dårlige kunnskaper om norsk grammatikk.

Grunnvollen

«A great civilization is not conquered from without until it has destroyed itself from within.» Dette sitatet fra den amerikanske filosofen Will Durant viser til det faktum at det er vanskelig å ødelegge eller svekke noe som har en sterk grunnvoll. Vi kan trekke en parallell derfra til et sitat av Barbara Gamborg i Språkrådets skrift *Purisme på norsk?*: «Den største faren er ikke engelsk, men at vi maltrakterer vårt eget språk hele tiden. Barna våre lærer ikke skikkelig norsk. Hvor er skolen? Grammatikken er jo skjelettet.»

Hele 53,8 % av informantene nevnte på eget initiativ det som Gamborg henviser til i sitatet over, nemlig for dårlig opplæring i grammatikk i den norske skolen. De informantene som ikke tok opp dette på eget initiativ, ble spurt direkte, og alle mente at påstanden i sitatet var sannsynlig.

Informantene hevdet videre at dårlig opplæring i norsk grammatikk i skolen fører til at kunnskap om orddanningsprinsipper i mange tilfeller blir oversett, og at det er hovedårsaken til at f.eks.

særskriving nå er så framtrедende. Mange føler at de har et for dårlig grunnlag i grammatikk, og at språket derfor ikke kan brukes fullt ut. Kontekstuell tolkning blir derfor løsningen.

Jeg gjorde også en mindre undersøkelse blant norsklærere på de tre ulike skoletrinnene av hva de tenkte om norsk språk og norskfaget i skolen.

Informanten fra den videregående skolen nevnte spesielt særskriving. Han mente at dette kunne sees i sammenheng med en likegyldig holdning til grammatiske prinsipper. Elevene visste ofte hva som var riktig, men brukte likevel kontekstuell teksttolkning. Han mente også at de elevene som begynner på videregående skole nå, holder et lavere språklig nivå enn tidligere kull, og at dette måtte sees i sammenheng med nivået på grammatikkopplæringen i barne- og ungdomsskolen.

Informantene i barne- og ungdomsskolen mente at det ofte ble for dårlig tid til å rekke over hele pensumet i norsk. En av dem sa også at han i enkelte tilfeller ikke rettet alle grammatikkfeilene i elevarbeidene, for han mente at det kunne virke demotiverende med alle de røde strekene.

Språkvern

Språket tilpasser seg det samfunnet og den kulturen det er en del av, og tilbyr brukerne et spekter av nyanser i språkb Bruken. Skal en kunne benytte seg av dette og uttrykke seg riktig etter det som er hensikten i sammenhengen, er det viktig å være bevisst på hvordan man bruker språket.

Gode grammatikkunnskaper er derfor et helt nødvendig grunnlag for videre opplæring i norsk. Kun når man

har en god forståelse av grammatikken i sitt eget språk, vil man kunne benytte seg av språket på en optimal måte. Derfor må barn i skolen få muligheten til å utvikle så gode kunnskaper i sitt eget språk at de kan bruke det og dermed også være med på å verne om det.

La det også være sagt at den som har gode grammatikkunnskaper, vil være mye bedre rustet mot utvendige «trusler». Man kan nok aldri unngå engelsk språkpåvirkning helt, men man skal være forsiktig med å bruke pekefingeren mot engelsk når problemet

faktisk kan ligge en selv mye nærmere, i grammatikkopplæringen i skolen.

Litteraturliste

- Durant, Will, 1996. I *The Quotable Conservative: The Giants of Conservatism on Liberty, Freedom, Individual Responsibility, and Traditional Virtues*
- Gamborg, Barbara, 1997. I ordsките i *Purisme på norsk*. Norsk Språkråd 1997
- Graedler, Anne-Line, 2002. *Engelske lånord i norsk 1950–2000*. I *Språknytt* 3–4/2002

Norsk Ordbok frå k til kåvå

Band 6 av Norsk Ordbok er komme ut. Og dermed er halvparten av dette store ordbokverket trygt plassert mellom stive permar. Heile verket skal vere ferdig til 2014.

Band 6 rommar alle dei oppslagsorda som tek til med bokstaven k, den nest største ordgruppa i norsk. (Den største gruppa er ord som har s som første bokstav.) Bandet inneheld både arveord og lånord. Ca. 75 % av orda er substantiv, og av dei er 10 857 hankjønnsord, 6903 ho-kjønnsord, 5943 inkkjønnsord, og 172 er ord som ikkje har markering av grammatisk kjønn. 12 % av orda er adjektiv, 8 % er verb og 0,8 % er adverb. Spørjeorda på *kv-* er viktige i dette bandet, t.d. *kva*, *kven*, *kvifor*, *korleis*. Bandet inneheld 70 interjeksjonar, 9 konjunksjonar, 3 preposisjonar (*kring*, *kringom*, *kontra*) og 45 pronomen.

Alle veit at at gauken seier *ko-ko* og hanen *kykeliky*, men visste du at småfuglane kvitrar både *kvitt* og *kvivitt*, og at *ka* har vore brukt til å etterlikne skriket

frå grågåsa? Og visste du at både *kulk* og *klukk* gjev att ein klukkande lyd? Er ein interessert i pronomen, kan ein her gjere seg kjend med variantane over *kven*, *kor-kje*, *koarandre*, *kånn* osv. Ein kan lese om verbet *koma* i den lengste ordartikkelen, som er på ca. 10 sider.

Norsk Ordbok skal gje ei uttømmende vitskapleg framstilling av ordtilfanget i dei norske dialektane og det nynorske skriftmålet og er skriven både for språkforskarar, lekfolk med interesse for språk og dialektar og for lærarar og skoleelevar. Det er Institutt for nordistikk og litteraturvitskap ved Universitetet i Oslo som lagar ordboka. Informasjon om prosjektet Norsk Ordbok 2014 finst her: <http://no2014.uio.no>

Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet, band 6 k–kåvå. Det Norske Samlaget. ISBN 97882-521-7026-9. 1602 spalter. 850 kroner.

Hundre år med nynorsk liturgi

JARLE BONDEVIK

DET FYRSTE DOKUMENTET som inneheld ei liturgisk tekst på nynorsk, er to samanlagde blad (til saman seks trykte sider) med tittelen *Salmar og tekstar til kyrkjebruk den 17. Mai*. Det er utgjeve året 1899 av Olaf Huseby (1856–1942) frå Leikanger i Sogn. Han dreiv forlag i Kristiania, men emigrerte til USA i 1903.

Dette vesle heftet vart innleiinga til ei rik bløming for nynorsken i den religiøse tekstverda, med bibeltekster, salmar og liturgiske tekster.

At den nynorske skriftnormalen skulle kunna nyttast på alle område i samfunnet, vart etter kvart eit mål som mange sette seg. Nett på denne tida vart det ei opning for slike tankar. Striden om unionen med Sverige hadde nært opp under interessa for det nasjonale, og fleire prestar hadde brukt nynorsk både i preika og i liturgien, som dei då måtte omsetja sjølve. «Daa visst mange vil finna stor Hugnad i aa høyra Norsk- en i Kyrkja serleg denne Dagen, er Salmarne og Tekstarne prentad paa Landsmaalet» står det i den korte innleiinga til *Salmar og Tekstar til kyrkjebruk den 17. Mai*, som òg berrlegg tru på framtida. Elias Blix hadde omsett teksta «til Norsk», og med det vart denne freistnaden med nynorsk liturgi knytt til salmane hans, som hadde vore godkjende til kyrkjebruk sidan 1892. Det nye testamentet hadde funnest på nynorsk frå 1889, so grunnlaget fanst. I

katekismene som kom ut frå 1869 og utetter i hundreåret, hadde bodorda, Fadervår og trusartiklane fått si utforming på landsmål. Det hadde òg vore ei omvelting i rekrutteringa til presteyrket. No tok bondesøner og ikkje berre embetsmannssøner teologien som studium. Attåt var det ikkje so fåe prestar som hadde halde preiker på nynorsk. Dei er omtala i *Gud er attaat* av Peter Hognestad (1914) og *Prestar som talar nynorsk* av Anton Aure (1924). Bernt Th. Anker, Anders Hovden, Bernt Støyl- en, Johan Einar Unger og Peter Hognestad er mellom dei som vert omtala. Peter Hognestad (1866–1931) kom elles til å verta leiande i arbeidet for nynorsk kyrkjemål.

I teksta merkar vi oss at det heiter «Sannkjenning av synderne» og «Trusannkjenning». Å *sannkjenna* finn vi i fleire religiøse tekster frå denne tid- bolken, og ordet vert nytta som mot- svar til *bekjenne* i det vanlege skrift- målet. Trusartiklane skal seiast å vera *sanne*, dei skal ha aksept, so ordet i seg sjølv har eit tydeleg innhald. Men ordet *sannkjenning* fall etter kvart ut or det nynorske kyrkjemålet.

Teksta til dei liturgiske ledda *Kyrie* (bøneprop til Gud) og *Gloria* (lovprising av Gud) er mykje lik den som seinare har vore nytta.

Det er seks bibeltekster i heftet: to tekster frå Salmane, ei frå breva og tre

frå evangelia. Dei nytestamentlege tekstene er tekne frå den nyreviderte utgåva av Det nye testamentet frå same året (1899). Dei gammaltestamentlege salmane er omsette av Elias Blix, som alt hadde byrja med å omsetja dei 150 Davidssalmane til landsmål. Han rakk 53 av dei før han gjekk bort i 1902. Teksta her er ikkje heilt identisk med den i *Salmarne. Umsette fraa Hebraisk*, Kristiania 1904.

Blix har laga to av dei fem salmane som står i heftet, og omsett to. «Gud signe vaart dyre Fedreland» vart til i 1893, medan 17. mai-salmen «I Norigs Vetter rann ein Vaar» var skriven til høvet. Det må nemnast at dette vesle liturgi-heftet vart utvida med tekster for olsokdagen og trykt opp att noko seinare.

Nynorsk liturgi slepp til i kyrkja

Opptakten til ei fullverdig gudsteneste på nynorsk var gjord i 1899, og motet voks hjå nynorsktilhengarane. Jærbuen Peter Hognestad stod fremst i strevet med å få liturgi og tekster omsette til nynorsk, og samstundes organiserte han eit gudstenesteliv der nynorsk skulle brukast i alle tekster. Og ikkje minst, dette nye måtte få statleg godkjenning.

Olaf Huseby, som hadde gjeve ut salmane til Elias Blix som tillegg i Landstads salmebok frå 1893, oppmoda Hognestad til å laga ei nynorsk altarbok og tekstbok som var parallell med dei autoriserte bøkene. Alt våren 1900 kom framlegget frå Hognestad til Kyrkjedepartementet, som brukte professor Elias Blix og biskopen i Oslo A. Chr. Bang til konsulentar. Dei rådde til godkjenning, men det drygde før departementet fekk saka frå seg. I dei politisk urolige tidene var det fleire

regjeringskifte, og fyrst med statsråd Otto Jensen kom godkjenninga. Slik står det fremst i boka:

«Ved kongeleg resolution fraa 28 oktober 1907 er denne Tekstbok og Altarbok godkjende til kyrkjebruk.» Det er soleis velgrunna å dra fram dette emnet no ved 100-årsleitet og sjå litt nærare på *Tekstbok og Altarbok for den norske kyrkja*, som fyrst var ferdig prenta i Kristiania 1908, året etter at godkjenninga låg føre.

God stønad til å halda nynorske gudstenester kom frå Bondeungdomslaget i Oslo (skipa 1899), som 7. desember 1900 vedtok at dei ville freista å få til gudstenester på nynorsk i hovudstaden. Deira arbeid resulterte i at Hognestad 31. mars 1901 kunne preika på nynorsk ved ei gudsteneste i Kristiania, og at han i 1903 vart sett til stiftskapellan i bispedømet der med særskild oppgåve å halda gudstenester på nynorsk. Klaus Sletten (1877–1946) i Bondeungdomslaget og biskop A. Chr. Bang (1840–1913) samarbeidde om å få rom for nynorske gudstenester i hovudstaden. Stiftskapellanar som skulle halda nynorske gudstenester (målprestar), kom etter kvart til i alle bispedøme.

Det må nemnast at dei fyrste gudstenestene som Hognestad heldt i Kristiania, ikkje gjekk føre seg utan bråk og sinte avisinnlegg.

Tekstbok og altarbok

Alt teksttilfang som trengst til gudstenester og kyrkjelege handlingar, har rom i *Tekstbok og Altarbok for den norske kyrkja*, ei bok på 472 sider i salmebok-format. Her er det aller meste, og i alle fall det viktigaste frå den autoriserte *Tekstbok og Alterbok for den norske kirke*.

Den fyrste delen av tekstboka inneheld tekster som skal lesast i gudstenesta, to føre preika (*lektie* frå Det gamle testamentet og Apostelgjerningane og Johannes' openberring, *epistel* frå brev-litteraturen og *evangelietekst* frå eitt av dei fire evangelia) og evangelietekst som vert lesen frå preikestolen (preiketeksta). Tekstene er skipa etter kyrkjeåret. Til kvar gudstenestedag er det sett opp ei kollektbøn, knytt til temaet i tekstene.

Dei tekstene som står i Det nye testamentet, er tekne frå 1899-utgåva av Det nye testamentet på landsmål. Det er berre gjort ørsmåe grafiske og ortografiske brigde, som småe forbokstavar i staden for store i substantiv, og endra skrivemåte i nokre få ord, til dømes *dør* for *Dyrr* og *sist* for *sidst*. Tekstene frå Det gamle testamentet er tekne frå salmeutgåva frå 1904, som Blix og Hognestad hadde omsett. «Dei andre stykke fraa det gamle testament er umsette fraa nyom,» skriv Hognestad (s. 30). Ein lektie frå 2. Mosebok var omsett av Alexander Seippel (1851–1938). Hognestad arbeidde mykje med gamletestamentet, som vart hans fag då han seinare vart lærar på Menighetsfakultetet (1908–1916). Eitt døme frå ein lesetekst (Salme 23):

Herren er min hyrding, det vantar meg ingen ting.

Han fører meg til læger paa grønne engjar;

Han leder meg til vatn der eg finn kvila.

Med desse tekstene stod nynorskfolket godt budde til få 'fullnorske' gudstener.

Like viktig var altarboka. Her vert heile skipnaden for høgnessa presen-

tert, med tilvisingar til korleis framføringa skal vera, kva tid orgelet skal koma inn, kva slags klede presten skal ha, og kva tid og kor lenge det skal ringjast med kyrkjeklokkene. Ei gudsteneste har si faste form, og mønsteret lyt fylgjast. Gudstenesta er bygd opp med faste ledd som kjem i same rekkjefylgd.

Høgnessa kan i sumt jamførast med eit drama med fleire aktørar: presten, klokkaren, organisten og kyrkjelyden. Og her finst 'scenetilvisingar'. Altarboka skriv føre kva tid kyrkjelyden skal sitja, og kva tid han skal stå. Korleis presten skal te seg, er òg regulert. Han står framfor altaret, han vender seg mot kyrkjelyden, han bøyer kne på bedesammelen, han lyfter armene til velsigning, og han teiknar det heilage krossmerket. Av ledda i gudstenesta skal sumt lesast og sumt syngjast, og det skal vera veksel song mellom prest og kyrkjelyd.

Mange av ledda i gudstenesta er eldgamle. *Gloria* er til dømes teke frå englesongen i juleevangeliet: «Ære vere Gud i det høgste! Og fred paa jordi og hugnad med menneskjom!»

Kyrie er eit sams bønerop frå kyrkjelyden og er det fyrste verset i *litani*et, bønosalmen som vert framført som veksel song mellom presten og kyrkjelyden. *Litani*et skriv seg frå «den eldste kyrkjetid» (*Nynorsk salmebok*) og er det einaste på gresk som finst i gudstenesta: «Kyrie eleison. Gud Fader mis kunna oss!» kom det til å heita i den nynorske altarboka.

Lange tradisjonar ligg òg bak velsigninga, som er henta frå 4. Mosebok (den aronittiske velsigninga). Det ynskjande kjem fram gjennom konjunktiv-

formene av verbet. Hognestad si form (bortsett frå byte av ein preposisjon) har vorte ståande i ettertid, for her er det naturleg med eit høgt stilnivå.

Herren velsigne deg og vare deg!

Herren late sitt andlit lysa yver deg og vere deg naadig!

Herren lyfte si aasyn paa deg og gjeve deg fred!

Nattverdsliturgien byggjer òg på gamle tradisjonar, og sume av tekstene der vert framførde som dialog mellom prest og kyrkjelyd. Her finn vi òg eit hebraisk hyllingsrop: *Hosianna* 'gje frelse', kjent frå skildringa av Jesu inntog i Jerusalem. Nokre andre hebraiske ord er med: (Herren) *Zebaot*, '(Herren) Allhers Gud', *seraf* 'himmelsk skapning'. Opphav i latin har *majestet*, og same opphav har *sakrament*, 'nådemiddel'.

Til nattverdsliturgien hørde *Nadverdformaning*, det vart heitande *Nattverdaaminning*, eit ord som ikkje fekk so lang levetid i den nynorske liturgien. Derimot vart *innsetjingsordi* for *Indstiftelsesordene* ståande. Hognestad var elles flink til å finna gode og endeframme formuleringar til avlørsarord. Nokre døme: «Dette gjører til min Ihukommelse» vert til: «Gjer dette til minne um meg». «[H]vormed han har gjort Fyldest for alle Eders Synder» vert til «som han gav til soning for alle synderne dykkar».

Dei mange imperativane på *-er* i den tradisjonelle teksta gjorde truleg forståinga vanskeleg for mange. «Tagger dette hen og æder det» og «Drikk alle deraf!» vert attgjeve soleis av Hognestad: «Tak dette og et det!» og «Drikk alle av det!». Konjunktivformer på *-e* frå riksmålsbibelen vert ofte stå-

ande: «[H]an styrke og opholde Eder herved i en sand Tro til det evige Liv» fekk denne utforminga: «Han styrkje og halde dykker uppe i ei sann tru til ævelegt liv!»

Det er mitt inntrykk at Hognestad har fått til ei språkleg form på nattverdliturgien som gjorde han lett å syngja, og at han har teke vare på samanhengen med dei bibelske tekstene.

Frå forskriftene for dåpshandlinga vil eg berre dra fram ein språkleg detalj. I våre dagar snakkar ein om *dåpshue*, men her er *kristnehuva* brukt. Å *kristna* var tidlegare det folkelege ordet for å *døypa*, som vart det ordet som frå fyrste stund kom inn i dei religiøse skriftene på landsmål.

Fadervår

Fadervår er fast innslag i gudstenestene og ved dei fleste kyrkjelege handlingar, og ordlyden der vert livleg diskutert ved alle språklege revisjonar av Bibelen. På landsmål kom *Fadervår* med i Matteusevangeliet (6,9–13), som var omsett av Johannes Belsheim (1886), og seinare i utgåvene frå 1889 og 1899 av Det nye testamentet. Då Hognestad forma ut si utgåve av *Fadervår*, hadde Herrens bøn dessutan hatt plass i dei fem katekismeomsetjingane som var komne etter 1868, då Georg Grieg sende ut den fyrste omsetjinga. Hognestad fylgde ikkje nett Det nye testamentet frå 1899, heller ikkje Blix sine versjonar i dei to katekismene som Blix hadde gjeve ut (1891 og 1900). Problemet var å få sagt fram det ynskjande i dei fyrste bønene, og her gjorde Hognestad ingen omskrivingar: «Namnet ditt verte helga! Riket ditt kome!»

Kjønnsnøytrale nemningar vart truleg ikkje diskuterte på den tida, so Hognestad har «skuldmenner» med i den femte bønna. Her fylgde han katekisma til Blix. Bibelteksta hadde ei anna formulering: «Og forlat oss vaar Skyld, liksom me forlæt deim, som er oss skulduge!» står det i bibelteksta som Blix hadde revidert i 1899.

Sluttord

Då endeleg tekster og liturgi hadde fått si form på landsmål, byrja arbeidet med å få dei i bruk kring i kyrkje-lydane. Salmane til Blix hadde nok opna vegen til kyrkjeromet, men det vart ikkje berre lett å få landsmål eller nynorsk på trygg plass. Det vart arbeidd frå mange kantar, ikkje minst verknad hadde presentasjonen som dei sokalla ungdomsprestane gjorde av dette nye kyrkjemålet. Bernt Th. Anker var ein av dei, han preika på nynorsk i 1000 kyrkjer kring i alle bispedøme. No har fleire generasjonar hatt nynorsk som sitt kyrkjemål, og folk steller ikkje spørsmål om dette språket høver i kyrkjeleg bruk, slik som i den fyrste tida.

Det nynorske kyrkjemålet har utvida området sitt monaleg frå 1906, då Bygland prestegjeld som det fyrste vedtok å ta nynorsk i bruk. No (dvs. i 2005) er nynorsk nytta som kyrkjemål i 368 sokner etter Ottar Grepstad sine opplysningar i *Nynorsk faktabok 2005*. Grepstad opplyser at kvar femte kyrkjegjengar var med på ei nynorsk-gudsteneste (statistikken gjeld for 2004). Flest nynorsksokner finst i Stavanger, Bjørgvin og Møre bispedøme, men det er òg nynorsksokner i Agder og Telemark, Tunsberg, Hamar og i Nidaros. So nynorsk kyrkjemål hadde kultur og stil nok til å fungera i kyrkja.

Litteratur

- Aure, Anton: *Prestar som talar nynorsk*. Risør 1924
- Bondevik, Jarle: *Og ordet vart nynorsk*. Bergen 2003
- Grepstad, Ottar: *Nynorsk faktabok 2005*. Oslo 2005
- Hognestad, Peter: *Gud er attaat. Med [...] saga um nynorskt kyrkjemaal*. Kristiania 1914
- Avisene *Aftenposten*, *Den 17de Mai* og *Morgenbladet*

«Retskrivningsregler til Skolebrug» i Faksimilebiblioteket

Fleire utgaver av Jonathan Aars: Retskrivningsregler til Skolebrug ligger i Faksimilebiblioteket på nettsidene til Språkrådet:

<http://www.sprakrad.no/Fakta/Faksimilebiblioteket/>

Se artikkelen «Jonathan Aars og Retskrivningsregler til Skolebrug» på side 1 i dette nummeret av Språknytt.

Ordbøker – kva har vi? Definisjonsordbøker for norsk

ODDRUN GRØNVIK

DET VIKTIGASTE ved orda er dei tydingane dei ber i seg. At folk er opptekne av dette, viser språkspaltene i avisene og språkprogramma i radio og fjernsyn. Likevel finst det få definisjonsordbøker for norsk, og vi har ein stutt tradisjon med eittspråklege ordbøker. *Norsk Riksmålsordbok* var fullført i 1957. *Norsk Ordbok* (med undertittel *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*) har kome i hefte frå 1950, men har først fått fart på utgjevinga dei siste åra og blir ferdig i 2014. Både desse er store akademiske dokumentasjonsordbøker i mange band, men elles ulike på mange måtar.

Den første eittspråklege handordboka for ein variant av norsk var *Riksmålsordboken* (1977), som har arvtakarar i *Norsk illustrert Ordbok* (1993) og *Norsk Ordbok med 1000 illustrasjoner* (2005). Ho dekkjer riksmål og moderat bokmål.

Dei første eittspråklege definisjonsordbøkene for dei offisielle normene bokmål og nynorsk kom i 1986. Det var *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*, som raskt etablerte seg som standardverk. Dei er også tilgjengelege gratis på Internett. Ei noko mindre definisjonsordbok for bokmål, også frå 1986, var *Cappelens ordbok*, no *Norsk ordbok* (bokmål) (2006). Også ho følgjer offisiell rettskriving.

Det er også kome ei bokmålsordbok for born, *Norsk ordbok for grunnskolen*

(2003). Ho byggjer på *Norstedts första svenska ordbok* og har hovudvekt på informasjon om tyding. Rettskrivingsinformasjonen er mangelfull. Ei normgjevande ordbok for born bør uansett byggast opp frå grunnen med norsk tilfang.

Skiljet mellom rettskrivingsordlister og definisjonsordbøker er ikkje heilt kvast. Fleire av rettskrivingsordlistene har utvida spekteret av opplysningskategoriar i seinare år. Til og med dei knappaste ordlistene har med nokre stikkord til definisjon (for å skilja homografar, gje motsvar til framandord eller fylla ut forkortingar), og somme har nokre få bruksmerkingar (som (jur.) for «juridisk» etter oppslagsordet *kjenneelse*) eller ordsamband med forklaring (til dømes «*finna seg i tola*»).

Tre hovudtypar

Vi kan snakka om tre hovudtypar av ordbøker og ordlister med tydingsinformasjon:

1 Ordlister og ordbøker med hovudvekt på rettskriving, men med tilleggsopplysning

Slike ordlister gjev først og fremst rettskrivingsinformasjon, men i mange av dei er det teke inn fleire tydingsopplysningar i dei nyaste utgåvene. Tilleggsopplysningane er knappe opplysningar om kva bruksområde ordet høyrer heime på, om tyding eller ordsam-

band. Definisjonane er oftast eit synonym eller to, som då kan peika mot ulike tydingar. Både utføring og mengd ymsar frå ordliste til ordliste. Allment er ikkje ordlistene og dei minste ordbøkene til skolebruk gode nok som definisjonsordbøker.

Ordlistene er retta inn mot skolens behov, og skolens behov er tydelegvis framleis definert som behov for rettskrivingsinformasjon. Kravet i læreplanen for norsk om at born skal læra seg å bruka ordbøker i femte til sjuande klasse, er ikkje følgt opp med høvelege definisjonsordbøker for aldersgruppa. Det er langt att før norske born har tilgjenge til eit gjennomarbeidd oppslagsverk om sitt eige morsmål – eit norsk motstykke til *Petit Larousse* eller *The Oxford School Dictionary*.

For ungdomssteget finst det ingen ting, med mindre ein reknar *Norsk ordbok* frå Cappelen som ordbok for ungdom. Førabels har stikkordlistene bak i lærebøkene ingen seriøs konkurranse. Her har Språkrådet ei oppgåve som det ikkje er grunn til å somla med.

2 Eittbands definisjonsordbøker

Her reknar vi med *Nynorskordboka*, *Bokmålsordboka*, *Norsk ordbok* (Cappelen) og *Norsk Ordbok med 1000 illustrasjoner*. Særleg dei to første ordbøkene rettar seg mot vaksne brukarar som har språkssystemet på plass i hovudet. Dei høver nok beste for røynde ordbokbrukarar – systemet av forkortingar og kodar kan tyda på det. *Norsk ordbok* (Cappelen) har klart det enklaste artikkelformatet, men òg mindre informasjon på mange punkt.

Føremålet med desse ordbøkene er å få fram informasjon om tyding som

ikkje står i rettskrivingsordlistene. Her finst såleis ordhistorie, tydingar med bruksdøme, faste ordsamband og forklaring til ordsambanda.

Nynorskordboka har noko fleire oppslagsord enn dei andre tre. Det heng saman med talemålsdekninga. Målet er å handsama ordtilfanget frå alle målføre likt. Alle ord som er dokumenterte frå tre fylke eller meir, kjem med i *Nynorskordboka*.

Noka systematisk jamføring av ordtilfanget i desse tre ordbøkene er så vidt eg veit, ikkje gjord. Eg har jamført eit tilfeldig avsnitt på eit par spalter i *Bokmålsordboka*, *Nynorskordboka* og *Norsk Ordbok med 1000 illustrasjoner* (bolken *kresen – krigstromme*). *Nynorskordboka* hadde nokre grunnord som ikkje fanst hjå dei andre (orda *krese v*, *kresne f*, *krete v*, *krevojar m*, *kri v*). Dei kan vera innhausta på grunn av trefylkesregelen. *Norsk Ordbok med 1000 illustrasjoner* har også noko fleire framandord enn dei to andre. Alle tre har eit rikt utval samansetningar til førsteleddet *krigs-*. Mykje er likt, men det er også mange skilnader. Svært mange av orda er definerte, og dei treng definisjon. Det er ikkje opplagt kva *krigsforlis* er, sjølv om ein kjenner orda *krig* og *forlis* frå før.

Det er tydeleg at alle ordbøkene prioriterer definisjonar og bruksdøme. Men i bruksdøma i *Bokmålsordboka*, *Nynorskordboka* og *Norsk ordbok* (Cappelen) er likevel oppslagsordet avstytt til den første bokstaven i ordet, slik som i dette dømet frå *Bokmålsordboka*:

lemfeldig ... få en l- behandling av dommerne

Norsk Ordbok med 1000 illustrasjoner har fullskrivne døme. Det ser penare ut, og er lettare å lesa.

3 Dokumentasjonsordbøker

Noreg ligg etter grannelanda når det gjeld ordbokverk, men så har vi òg ei meir innfløkt språkstode å skildra, med to skriftmål som framleis har mange alternative skrivemåtar, og eit stort spekter av målføre. Til gjengjeld er nynorsken aleine om å rekna talemål som ei like god kjelde som skrift for nytt ordtilfang. Dei store ordbokverka for svensk og dansk har ikkje opplysningar om talemål.

Norsk Riksmålsordbok I–IV (1937–1957) med to tilleggsband (1995) dekkjer skriftmåla riksmål og moderat bokmål frå 1814 til 1995. Ho byggjer på store ekserptsamlingar som no finst ved Universitetet i Oslo. I førsteutgåva dominerer skjønnlitteraturen frå om lag 1870 til 1920. Dei to tilleggsbanda går mykje breiare ut i norsk litteratur, takk vere tilleggsinnsamling i redigeringsperioden.

Desse seks store banda blir no støypte saman til eitt verk, som har fått namnet *Det Norske Akademis store ordbok*. Verket blir utvida så mykje som det er tid og økonomi til, for den nye ordboka skal vera fullført til grunnlovsjubileet i 2014. Det er usikkert kor omfattande ordboka blir, men ho blir i alle fall ikkje mindre enn utgangspunktet. Det er bygd opp eit korpus som støtte for utvidinga.

Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet (NO 2014) har seks band ute. Også *Norsk Ordbok* skal verta ferdig til 2014 og vart med det målet for auga omorganisert for nokre år sidan. Verket kjem til å bli på tolv band med 800 sider per band og kjem til å ha om lag 300 000 ordartiklar når det er fullført. *Norsk*

Ordbok dekkjer perioden frå 1600 til i dag, og både skrift og målføre frå heile landet. Det er såleis eit svært ambisiøst prosjekt. Ordbøkene til Ivar Aasen (1813–1896) og Hans Ross (1833–1914) er tekne med til siste detalj. *Norsk Ordbok* har publisert samlingane sine over nettet, så alle kan sjå korleis tilfanget er utnytta i den redigerte delen av ordboka, og kva som finst i samlingane. Til støtte for redigeringa har *Norsk Ordbok* også bygd opp eit korpus med nynorsk tekst, som no har om lag 30 millionar ord. Dette ligg også på Internett.

Det dei to ordbokverka har sams, er:

- 1 Dei er redigerte på grunnlag av innsamla tilfang som kan nyttast til å etterprøva redigeringa.
- 2 Definisjonar kan ha tilvisingar til kjelder.
- 3 I tillegg til redaksjonelle bruksdøme er det brukt sitat med tilvisingar til kjelder til å syna tydingar og bruksmåtar.

Verka gjev såleis ein inngang i litteraturen attom definisjonen, og med det til tida og omgjevnadene som kvart ord høyrer heime i.

Båe handsamar ordsamband i tilknytning til einskildord. *Norsk Ordbok* prøver å gjera dette systematisk ved å gje faste ordlag status som underopp-slag i ordartikkelen.

Den store skilnaden mellom dei to ordbokverka ligg i at *Norsk Ordbok* dekkjer perioden frå 1600 til 1814 og norske målføre frå heile landet fram til i dag. I *Norsk Ordbok* vil ein finna mange ordartiklar over tidlegare unormert tilfang frå målføra.

Skilnaden gjer mellom anna at *Norsk Ordbok* treng eit mykje meir omfatt-

ande kjeldeapparat enn *Norsk Riksmålsordbok*, og det er oftare bruk for kjelde til definisjonar.

Dersom ein vil ha fulldekkjande behandling av all nyare norsk, er det to hol som er lette å sjå. Det eine er at norsk mål i dansk skrift mellom 1600 og 1814 ikkje er behandla frå norsk synsstad i noko ordbokverk. Det er synd. Petter Dass er ekserpert, men blir ikkje utnytta! Det andre holet er dekninga av heile spekteret av skriftleg bokmål. Bokmålet med tre kjønn og a-endingar fell no mellom to stolar, og mange viktige vitnemål om utviklinga av moderne norsk kjem dermed ikkje fram. Dermed blir heilskapsbiletet urett. Framtida får syna om noko blir gjort for å fylla desse hola.

Definisjonstypar

Det er ikkje plass til å gå inn på spørsmålet om definisjonstypar og definisjonsteknikk, men ein kan seia mykje ved å visa eit døme. Her har vi verbet *ivra* frå ei skoleordliste, frå *Nynorskordboka*, *Bokmålsordboka* og frå *Norsk Ordbok*:

skoleordliste

ivre -a | | arbeide, stri, streve, agitere

Bokmålsordboka

ivre v1 (fra lty) legge iver for dagen, vise seg ivrig *i- for en sak / de i-t etter å komme i gang*

Nynorskordboka

ivre v1 (gj da. frå lty *iveren*) streve med ihuge, leggje iver for dagen, syne seg ivrig *i- for noko / i- etter noko / øse, eggje opp i- mot noko*

Norsk Ordbok

ivra (í) v -a ...

1 tala for (noko), arbeida el stri

sterkt (for noko); syna seg ivrig (1): *ivra (sterkt) for noko / Beste-jo ivra så på at me måtte dyrka opp Fløtene* (SuldalsmS.Sandv.) / *spå meg da ... ivrer nyjinta* (Prøys. VII,142).

2 eggja opp (nokon); øsa (Suldal, SoFj ofl A²): *kråkeskriket svir og ivrer* (Vestab.Rev 55) // refl: *so tok ho på ivra seg på honom* (TinnOrdb) / *han (reven) ivra seg opp* (BygdD 195).

3 refl., røyna seg, streva hardt (Vestf R).

Der skoleordlista gjev motsvar til oppslagsordet i form av ein serie nær-synonym, syner både *Nynorskordboka* og *Bokmålsordboka* samanhengen med nærskylde ord og døme på kontekst. Men det er først i *Norsk Ordboks* langt meir omfangsrike artikkel at definisjonen «tala for (noko)» kjem – og då på førsteplass. Definisjonen spring ut av tilfanget og dekkjer betre enn «agitere». Tyding 3 manglar i dei mindre ordbøkene. Tyding 2 er med i *Nynorskordboka*, men ikkje i *Bokmålsordboka*.

Spesialordbøker for folk flest

Til sist skal noko seiast om nokre spesialordbøker som språkbrukarar flest kan ha nytte av. Eg tek ikkje med ordbøker for særsmål eller fagspråk, men slike som gjev ein eigen innfallsvinkel til allmennspråket.

Somme ordbøker er oppstått som hjelpebøker for handtering av bokmål mot nynorsk eller omvendt. Men dei kan like gjerne nyttast til å kvessa det språklege uttrykket allment. Den største og viktigaste er *Med andre ord. Den store synonymordboka med omsetjing til nynorsk*. Boka er ordna alfabetisk med oppslagsord på bokmål og motsvar på nynorsk. Her finn ein også eit svært tilfang av døme på bokmåls-

vendingar, særleg frå offentleg målbruk, med framlegg til meir lettskjønelege avløysingar.

Ei mindre utgåve til skolebruk er *På godt norsk*. Her kan ein til dømes slå opp på *følelse* og få motgift mot klisjeer. Og *familiens sorte får* blir ikkje «den svarte sauene i familien» på nynorsk!

Både desse ordbøkene har nøkkel – ein illustrasjon som syner korleis ordartikkelen er sett opp. *Med andre ord* har også ei liste bak i boka over namn på statsinstitusjonar (bokmål og nynorsk) og ei liste over engelske lånord som er behandla i boka.

Det finst også mindre ordlister frå bokmål til nynorsk.

Anten ein snakkar om lånord, importord, nyord eller framandord, så er dette ordgrupper som kallar på leksikografisk spesialbehandling. Det har dei fått, i fleire velrenommerte og nyttige bøker. Fleire av dei har uttaleopplysningar, men dei skjer elles ned på formalopplysningane og held fokus på tyding, opphav og bruk. Opphavsforklaringa kan vera ei avstyting som syner opphavsspråk, medan definisjonane kan gå langt inn i realopplysningar og såleis tevla med leksikon. Nokre gode handbøker av denne typen er nemnde i litteraturlista.

Mange er redde for at norsk språk skal drukna i ein flaum av engelske lånord. Dei som vil sjå nærare på denne ordgruppa, vil ha glede av *Anglisismordboka* (1997). Ho har gode definisjonar og kjeldefeste døme. Her går det også tydeleg fram at dei engelske orda som blir i språket, gjerne får fornorska form etter ei stund. Ei ordbok som dekkjer ein tidbolk, er *Nyord i norsk 1945–75* frå 1982. Ho gjev oversyn over

tilveksten til ordtilfanget, same kvar det kjem frå, og har kjeldefeste bruksdøme. Eit oppfølgingsband for perioden 1975 til 2005 blir redigert no.

Eit verk som har gledd mange i lang tid, er *Bevingede ord*. Boka opplyser om tyding, bruk og opphav for fleiordsuttrykk som har litterært opphav. Oppslagsdelen er ordna alfabetisk etter det første ordet i sitatet. Her er det uråd å unngå blading, for det ordet som fell ein inn, treng jo ikkje vera det første i sitatet. Er ein på jakt etter noko med «begeistringens ... forn», kan ein slå opp på *begeistring* og bli vist til sitatet i komplett form: *Da løsned Begeistringens rullende Faann ...* Merk at *Bevingede ord* pietetsfullt fører alle norske, danske og svenske sitat i original form. Har ein sans for slikt, kan *Bevingede ord* lesast nesten som ein roman, for si eiga skuld.

Hol, manglar og ønske for framtida

Les ein punktlet ovanfor med målpolitiske brillar, ser ein kor lite som finst av nyare spesialordbøker for nynorsk. Synonymordbøkene og framandordbøkene går frå bokmål til bokmål, fornorskingsordbøkene frå bokmål til nynorsk, men ikkje andre vegen. Den store sitatboka med utgangspunkt i nynorsk finst enno ikkje.

Skorten på definisjonsordbøker for born og ungdom, uavhengig av målform, er alt nemnd. Ein treng òg ei grundig handsaming av det bokmålet som ein ikkje kallar *moderat*.

Summen av dette er at ingen leksikograf treng å vera redd for å ikkje ha nok å gjera. Oppgåvene står i kø om det norske språket skal få det same referanseutstyret som grannespråka har.

Så er det spørsmålet om elektroniske ordressursar. *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* finst også i elektronisk utgåve og ligg på Internett. Ein del ordbokverk finst i digital form, men er ikkje fritt tilgjengelege. Her er vi inne på ei drøfting om kostnader, tilgjenge og rettar. Vi får vona at den diskusjonen blir slutført raskt, for ordbokverk har ikkje evig liv. Skal dei bli mykje brukte, må dei vera lette å få tak i og lette å finna fram i. Frå eiga røynsle vil eg seia at elektroniske utgåver kjem som tillegg til papirutgåvene og ikkje i staden for dei.

Det sterkaste ønsket for framtida må likevel vera at folk flest skaffar seg og bruker ordbøker, slår opp ofte, og seier frå til redaksjonane om feil og manglar. Dersom denne artikkelen kan skuva nokon i slik lei, så har han gjort jobben sin!

Litteraturliste

- Graedler, Anne-Line, Johansson, Stig (1977): *Anglismeordboka*. Engelske lånord i norsk Universitetsforlaget. Oslo. 466 s.
- Gundersen, Dag (2000): *Norske synonymer blå ordbok*. 3. utg. Kunnskapsforlaget. Oslo. 363 s. 1. utg. 1964.
- Gundersen, Dag, Berulfsen, Bjarne (2003): *Fremmedordboken*. 16. utg. Kunnskapsforlaget. Oslo. 485 s. 1. utg. 1940.
- Gundersen, Dag, Evensberget, Snorre (2006): *Bevingede ord. Ordtak, sitater og deres opprinnelse*. 4. utg. Kunnskapsforlaget. Oslo. 565 s. 1. utg. 1967.
- Guttu, Tor (1977): *Riksmålsordboken*. Utgitt av Det norske akademi for sprøg og litteratur. Kunnskapsforlaget. Oslo. XVIII, 814 s. XVI s.
- Guttu, Tor (2005): *Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner*: riksmål og moderat bokmål. 2. utg. Kunnskapsforlaget. Oslo. XVI, 1350 s. XVIII s. 1. utg. 1993 med tittel: *Norsk illustrert ordbok*
- Hellevik, Alf, Søyland, Aud, Skadberg, Kåre, Breidsvoll, Einar, Liestøl, Knut (2005): *Nynorsk ordliste*, større utgåve, 10. utg. Det Norske Samlaget. Oslo. 433 s.
- Hellevik, Alf, Vikør, Lars S., Grønvik, Oddrun, Bakken, Kristin (1966–2007): *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Det Norske Samlaget. Oslo. Band 1–6. a–k.
- Hovdenak, Marit et al. (2006): *Nynorskordboka*. Definisjons- og rettskrivingsordbok utarbeidd av Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Språkrådet. 4. utg. Det Norske Samlaget. Oslo. XXXIV, 1478 s. (1. utg. 1986)
- Knuksen, Trygve, Sommerfelt, Alf, Bødtker, K. Emil, Noreng, Harald (1983): *Norsk Riksmålsordbok*. Det Norske Akademi for Sprøg og Litteratur. 2. utg. Oslo. Bind 1–4 (1. utg. 1937–1957) med tilleggsbind 5–6.
- Landfald, Aagot, Paulssen, Kjell M. (2006): *Norsk ordbok. Bokmål*. Cappelen. Oslo. 680 s.
- Leira, Vigleik (1982): *Nyord i norsk 1945–1975*. Norsk språkråd. Universitetsforlaget. Bergen. 453 s.
- Lunde, Knut (red.) (2004): *Norsk ordbok for grunnskolen. Bokmål*. Kunnskapsforlaget. Oslo. 537 s.
- Rommetveit, Magne (2000): *Med andre*

- ord*. Den store synonymordboka bokmål og nynorsk. 2. utg. Det Norske Samlaget. Oslo. 820 s.
- Rommetveit, Magne (2002): *På godt norsk*. Synonymordbok med omsetjingar til nynorsk. 2. utg. Det Norske Samlaget. Oslo. 318 s.
- Wangensteen, Boye (2005): *Bokmålsordboka*. Definisjons- og rettskrivningsordbok utarbeidet av Universitetet i Oslo, Institutt for lingvistiske og nordiske studier og Språkrådet. 3. utg., 2. rev. oppl. Kunnskapsforlaget. Oslo. XVII, 1218 s. 1. utg. 1986.
- Wangensteen, Boye, Sverdrup, Jakob, Sandvei, Marius (2005): *Tanums store rettskrivningsordbok*. Kunnskapsforlaget. Oslo. XVII, 1033 s, XV s. 1. utg. 1940.

Heimesider på nettet

- Bokmålsordboka og Nynorskordboka:
<http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>
- Norsk Ordbok 2014:
<http://no2014.uio.no/>
- Ordnett:
<http://www.ordnett.no/ordbok.html>

Om elektroniske ordbøker

- Bakken, Kristin, Ore, Christian-Emil:
Norsk Ordbok – også ei elektronisk ordbok?
LexicoNordica 12, s. 7–18. Oslo 2005

* * *

Den første delen av denne artikkelen stod i Språknytt nr. 1/2007 under tittelen «Ordbøker – kva har vi, og kva kan vi bruka dei til?».

Arrangementet «Nordterm 2007», 13.–16. juni

Nordterm 2007 finner sted ved Norges handelshøgskole (NHH) i Bergen i juni i år. Arrangementet består av et kurs i og en konferanse om terminologi. Kurset varer én dag og holdes onsdag 13. juni, mens konferansen løper fra torsdag 14. til lørdag 16. juni. Begge deler er gratis og åpne for alle interesserte. Man kan melde seg på både kurs (innen 15. mai) og konferanse (innen 1. juni) eller bare en av delene. Konferansespråket er skandinavisk (dansk/norsk/svensk). Foredrag på engelsk aksepteres også.

Mer informasjon og påmelding:

<http://gandalf.aksis.uib.no/nordterm/index.page>.

Nordterm er et samarbeidsforum for nordiske organisasjoner som beskjeftiger seg med terminologiarbeid, terminologiutdanning og terminologiforskning. Som en del av samarbeidet arrangeres det hvert annet år en nordisk konferanse om terminologi og fagspråk. Språkrådet har for tiden formannskapet i Nordterm og står for arrangementet i samarbeid med NHH og Universitetet i Bergen.

Nettadressen er:
<http://www.nordterm.net>

Nye grammatiske termer i skoleverket

JANNE BONDI JOHANNESSEN OG KRISTIN HAGEN

SPRÅKRÅDET og Utdanningsdirektoratet har anbefalt nye grammatikkt ermer for skoleverket. De er omtalt i *Tilråding fra Norsk språkråd og Utdanningsdirektoratet om grammatiske termer til bruk i skoleverket*. Tilrådingen bygger i hovedsak på *Norsk referansegrammatikk*.

Det finnes ikke noen universell måte å klassifisere ord på. Både ordklasser og syntaktiske funksjoner er resultatet av inndelinger som lingvister foretar for å oppnå en forenklet forståelse av språket. Derfor er det mange måter å klassifisere på, men for bestemte formål kan noen inndelinger fungere bedre enn andre. Den nye inndelingen skal gjelde for skoleverket og bør da fungere bedre enn den gamle. Det tror vi at den vil gjøre, ikke minst fordi «den gamle» i virkeligheten ikke var like klart definert som den nye, noe som også avspeiler seg i sprikende beskrivelser i norskbøkene.

Norsk referansegrammatikk ligger altså til grunn for de nye termene, men tilrådingen har ikke overtatt alt derfra. Den viktigste forskjellen er kanskje at referansegrammatikkens nyinndeling mellom adverb og preposisjon er ikke er tatt til følge, ei heller nyinndelingen mellom adjektiver og adverb. Vi synes dette er uheldig fordi referansegrammatikken til syvende og sist er det stedet man vil gå, når man

lurer på noe. Vi skal ikke komme videre inn på forskjellene mellom de nye termene og referansegrammatikken her. Isteden retter vi oppmerksomheten mot det som skiller de tradisjonelle termene fra de nye. Vi går rett på den nye ordklasseinndelingen (se motstående side) og tar syntaksen etterpå.

Vi synes at den nye inndelingen har mye for seg. Den bygger mer på konkrete kriterier knyttet til formverk og mindre på betydningskriterier enn den gamle inndelinger. Under kommer korte kommentarer til noen av ordklassene.

Adjektiver er ord som kan brukes attributivt til substantiver. Ordenstillene (*første, andre, tredje* osv.) regnes også som adjektiv, fordi de syntaktisk oppfører seg slik: *den tredje frakken* (jf. *den skitne frakken*).

Pronomener er ord som kan erstatte en substantivfrase i en setning (*den store dama går ≈ hun går*).

Det er fem typer pronomener:

- personlige pronomener (*jeg, hun ...*)
- resiprokt eller gjensidig pronomen (*hverandre*)
- reflektivt pronomen (*seg*)
- spørrepronomen (*hva, hvem ...*)
- ubestemte pronomener (*man, en*)

Andre tradisjonelle pronomener har blitt determinativer (*min, denne*) eller subjunksjoner (*som*).

ORDKLASSER

Tradisjonelle skoletermer	Nye grammatiske termer	Forskjell
Substantiv	Substantiv	Ingen
Verb	Verb	Ingen
Adjektiv	Adjektiv	I tillegg: ordenstall
Pronomen	Pronomen	Endring: Flere undergrupper av pronomener går over til <i>determinativ</i> , og som går over til <i>subjunksjon</i> og <i>preposisjon</i> .
Artikkel	Determinativ	Ny ordklasse Omfatter artikler, noen pronomener, grunntall.
Tallord		Tallord utgår som ordklasse. Grunntall går over til <i>determinativ</i> , ordenstall går over til <i>adjektiv</i> .
Adverb	Adverb	Ingen
Preposisjon	Preposisjon	I tillegg: <i>som</i> , <i>enn</i> foran substantivfraser og pronomenerfraser.
Interjeksjon	Interjeksjon	Ingen
Konjunksjon	Konjunksjon (Sideordningsord)	Endring: Underordnende konjunksjoner går over til <i>subjunksjon</i> .
Infinitivmerke	Subjunksjon (Underordningsord)	Ny ordklasse Omfatter infinitivmerket og tidligere underordnende konjunksjoner, <i>som</i> og <i>enn</i> .

Determinativer eller **bestemmerord** er ord som avgrens referansen til substantiver, ved for eksempel tall og bestemthet.

Det er tre typer determinativer eller bestemmerord:

- eiendomsord (possessiver):
 - tidligere eiendomspronomen (min, vår ...)
- pekeord (demonstrativer):
 - tidligere påpekende pronomener (*denne, det ...*)
- mengdeord (kvantorer):
 - tidligere artikler (*en, ei, et*)
 - tidligere grunntall (*en, to, tre*)
 - tidligere ubestemte pronomener (*ingen, alle, hver*)

Vi tror at det nye skillet mellom determinativ og pronomen vil bli enklere å lære for elever flest enn det gamle skillet mellom artikler, pronomener og tallord. Pronomener er nå ord som kan erstatte en substantivfrase, og determinativer er ord som står som bestemmerord til substantiv.

Subjunksjoner/underordningsord

Subjunksjoner eller underordningsord er ord som innleder setninger. De består av

- tidligere underordnende konjunksjoner (*at, fordi ...*)
- infinitivsmerket *å*
- *som* og *enn* når de innleder leddsetninger

Tradisjonelt har termen *setning* vært forbeholdt konstruksjoner som inneholder subjekt og finitt verbal (*Petra svømmer*). Den nye kategorien *subjunksjon* innebærer at setningsbegrepet er utvidet til også å omfatte infinite setninger og setninger uten subjekt. Dette vil vi forklare nærmere gjennom eksemplene nedenfor.

Fra nå av er alt det som står i klammene, leddsetninger:

- 1 *Petra var glad for [at Kari ikke dro]*
- 2 *Petra liker [å ikke soare på dumme spørsmål]*
- 3 *Petra liker gutter [som ikke er slemme]*
- 4 *Petra er penere [enn Pål noen gang vil bli]*
- 5 *Petra er penere, [som jeg alltid har sagt]*

Her er et par argumenter for likheten mellom leddsetningene i klammen ovenfor.

A I leddsetninger står setningsadverb alltid *foran* det finitte verbet. I helsetninger må adverbet stå *etter* verbet, jf. *at Kari ikke dro* versus *Kari dro ikke*. Vi ser at alle de leddene som står i

klammer, har ordstillingen adverb – verb. Dette er altså et godt argument for at også infinitivssetninger (setning 2) og relative *som*-setninger (setning 3) er setninger. At de i motsetning til helsetninger mangler et synlig ledd, kan ikke være avgjørende. Det usynlige leddet er alltid underforstått. I leddsetningen i 2 er det et underforstått subjekt som *må* være det samme som oversetningens subjekt. I setning 3 er det et underforstått subjekt som *må* være det samme som oversetningens objekt.

B Refleksive pronomener *må* vise til et subjekt i samme setning. Da kan de refleksive pronomene samtidig benyttes til å teste *om* vi har å gjøre med en setning eller ikke. Legg merke til at det bare er den nærmeste setningen som teller, også når den er en leddsetning. Se på eksemplene nedenfor:

- 6 *Petra var glad for [at Kari ikke slo seg selv]*
- 7 *Petra ba Per om [å tenke på seg selv]*
- 8 *Petra liker gutter [som ikke tenker på seg selv]*
- 9 *Petra skryter mer av Pål [enn Pål noen gang har skrytt av seg selv]*
- 10 *Petra synes det samme om Per [som Per synes om seg selv]*

I eksemplene 6–10 *må* refleksivfrasen *seg selv* vise til subjektet. Det gjelder også når subjektet i leddsetningen er underforstått: Både i infinitivssetningen i 7 og i *som*-setningen i 8 er det underforståtte subjektet det samme som oversetningens objekt. I begge tilfeller er det disse subjektene som refleksivfrasen viser til. Dermed ser vi at det leddet som står i klammer, er en setning, og ikke noe annet. Legg merke

til at refleksivfrasen ikke kan vise til subjektet i oversetningen (*Petra*) i noen av setningene 6–10. Med andre ord har vi her vist at alle de ulike konstruksjonene vi har i klammene i 6–10, er en type setninger, nemlig leddsetninger. Dette gjelder like mye selv om det blant leddsetningene er en setning som har et verb som står i infinitiv. Det gjelder også selv om noen av leddsetningene har usynlige, fonetisk urealiserte ledd.

Den nye inndelingen fører altså til at leddsetninger nå kan være både finitte (de fleste) og infinitte (innledet med subjunksjonen *å*), og den innebærer at det vil finnes ekstremt korte leddsetninger med underforståtte setningsledd, som de som er omgitt av klammer her: *Petra liker [å fiske]*, og *Petra liker gutt-en [som fisker]*. Men vi tror at det blir lettere for elever å forstå syntaks når alle konstruksjoner med verb og eventuelle utfyllende ledd faktisk er setninger.

Preposisjonene

Preposisjonene er de samme som før, men vi vil ta med *som* og *enn* i tillegg. Tilrådingen sier klart at ordene *som* og *enn* er subjunksjoner når de innleder setninger, men den nevner ikke hva som skjer når *som* og *enn* står foran substantivfraser og pronomenfraser. Da er det naturlig å følge referansegrammatikken, som sier at *som* og *enn* i disse tilfellene er preposisjoner.

Med en slik klassifisering blir det lettere å generalisere: Alle ord som oppfører seg som preposisjoner, det vil si som betegner en relasjon, og som innleder substantivfraser og pronomenfraser, er preposisjoner. En ytterligere støtte for denne inndelingen er at pro-

nomener som følger etter *som* og *enn*, har objektsform, akkurat som pronomenener som følger etter preposisjoner generelt: *til meg, om meg, som meg, enn meg*. Disse formene har alltid vært litt problematiske når lærere har prøvd å innprente elevene at fraser som *enn meg* er en slags forkortelse for f.eks. *enn jeg er*. For hvorfor skulle da pronomenet ha formen *meg* i det ene tilfellet og *jeg* i det andre?

Legg også merke til at dersom man setter en refleksivfrase inn i det som vi nå altså sier er en preposisjonsfrase, vil den alltid vise til subjektet i helsetningen:

11 *Petra spiller alltid rollen [som seg selv] på teater*

12 *Petra virker alltid høyere [enn seg selv] på bilder*

Frasen med *som* og *enn* i 11–12 er altså på ingen måte en forkortet setning, for da ville vi ha ventet at det var ugrammatisk at refleksivfrasen viser til subjektet (*Petra*) i oversetningen. Siden det tvert imot er fullstendig grammatisk at refleksivfrasene viser til *Petra*, kan *som*-frasene og *enn*-frasene ikke betraktes som forkortede setninger. *Som*-frasene og *enn*-frasene er således klare preposisjonsfraser.

Til sammen viser setningene 1–5, 6–10 og 11–12 altså at *som* og *enn* er *subjunksjoner* i noen konstruksjoner og *preposisjoner* i andre.

Tempussystemet

Det skilles mellom infinitte verbfraser, med enten infinitiv (*skrive*) eller perfektum partisipp (*skrevet*) på den ene siden, og finitte verbfraser på den andre. De finitte verbfrasene er oppført i tabellen øverst på neste side.

	Presenssystemet	Preteritumssystemet
Enkle former	presens (nåtid) <i>skriver</i>	preteritum (fortid) <i>skrev</i>
Sammensatte former	presens perfektum <i>har el. er skrevet</i>	preteritum perfektum <i>hadde el. var skrevet</i>
	presens futurum <i>skal skrive</i>	preteritum futurum <i>skulle skrive</i>
	presens futurum perfektum <i>skal el. vil ha el. være skrevet</i>	preteritum futurum perfektum <i>skulle el. ville ha el. være skrevet</i>

Hver verbfrase har navn etter formen på de enkelte bestanddelene (med unntak av infinitivsformen, som kalles futurum i de sammensatte formene, en pussighet som stammer fra referansegrammatikken). De gamle navnene *pluskvamperfektum*, 1. og 2. *kondisjonalis* og 1. og 2. *futurum* utgår.

Syntaks

Her er det ingen store endringer, men det er tatt klare valg når det gjelder betegnelse. Det som står mellom to store skilletegn, heter nå *ytring* (ikke

lenger *periode*). Det er to ytringstyper: *setninger* (*Mannen ble overkjørt*) og *setningsfragmenter* (*Mann overkjørt, Hei!, Ja!*). Det som står igjen når en eller flere leddsetninger er fjernet fra en helsetning, kalles *setningsrest*.

Det fins flere setningstyper: *helsetninger* (*fortellende setninger, spørresetninger, imperativsetninger eller bydesetninger*) og *leddsetninger*.

Setningsledd

Subjunksjonal og *konjunksjonal* står i tabellen nedenfor, som viser begreper i

Grammatisk term	Forkortelse
Verbal (finit verbal og infinit verbal)	V (FV og IV)
Subjekt	S
Egentlig subjekt	ES
Formelt subjekt	FS
Objekt	O
Direkte objekt	DO
Indirekte objekt	IO
Adverbial	A
Predikativ	P
[Subjunksjonal]	[SUB]
[Konjunksjonal]	[KON]

setningsanalysen, men tilrådingen reddegjør ikke for hvilken funksjon disse termene har. Siden vi ikke kan se at det er behov for disse begrepene, anbefaler vi at de ikke brukes.

Fraser erstatter *uttrykk*, som var et litt vagt begrep. Fraser er grupper av ord som fungerer på samme måte som det enkeltordet som er overleddet i frasen. Fraser består av overledd og underledd, og det er overleddet som gir frasen navn. I preposisjonsfraser er

det altså preposisjoner som er overledd, slik substantiver er overledd i substantivfraser. Tilrådingen tier om enkelte frasetyper. Vi anbefaler at konjunksjonen er overledd i konjunksjonsfraser (sideordning), at subjunksjonen er overledd i subjunksjonsfraser (underordnede setninger), og at hoved verbet er overledd i verbfraser. Nedenfor følger eksempler på dette. Husk at det ofte kan være flere underledd som kan kombineres med hver-

Frasetype	Underledd	Overledd	Underledd
Substantivfraser	<i>den yngste</i>	<i>sønnen barna barna</i>	<i>i familien som bor der</i>
Pronomenfraser	<i>kjære nettopp</i>	<i>deg han hun</i>	<i>bak disken</i>
Adjektivfraser		<i>glad redd</i>	<i>i hunden for trafikken</i>
Preposisjonsfraser		<i>til i hos</i>	<i>byen den nederste skuffen oss</i>
Verbfraser	<i>vil kunne ha hadde</i>	<i>komme reist lest</i>	
Subjunksjonsfraser		<i>at fordi som</i>	<i>han kom de dro på ferie trodde på henne</i>
Konjunksjonsfraser	<i>syng blomster han lo</i>	<i>og og eller</i>	<i>spille bier han gråt</i>

andre, og at underledd kan være valgfrie. Dette går ikke klart fram i tabellen på forrige side.

Avsluttende ord

Vi synes at tilrådingen gir en enhetlig anbefaling som forhåpentligvis vil bli brukt i alle lærebøker. Det er lettere å lære grammatikk når alle bruker samme terminologi på tvers av skolegrensene.

Samtidig er tilrådingen så kortfattet (bare 14 sider) at noen spørsmål fortsatt står ubesvart. Et eksempel er spørsmålet om hva som er overledd i konjunksjonsfraser og verbfraser, eller hvilken ordklasse *som* og *enn* tilhører når de innleder nominalfraser. Sannsynligvis bør man da gå til Norsk referansegrammatikk for å lete etter svar, men siden tilrådingen ikke har fulgt dette verket til punkt og prikke, kan man fort bli usikker på hva man skal følge og ikke følge.

Hittil er det ikke utgitt ordbøker som bruker termene i tilrådingen. Dermed blir det vanskelig å få svar på detaljspørsmål. Hvis man f.eks. slår opp i en ordbok, vil man finne at ordet *forrige* er et adjektiv, mens det i Norsk referansegrammatikk er et determinativ. Men

Norsk ordbank (en forenklet elektronisk ordliste som er laget i et samarbeid mellom Språkrådet og Universitetet i Oslo) er i ferd med å tilpasse sitt ordmateriale til anbefalingene i tilrådingen. Dessuten vil anbefalingene bli tilgjengelige i GREI-spillene (som er gratis grammatikkspill på Internett) i løpet av våren. Vi får derfor tro at avviket mellom ordklasseinndelingen i tilrådingen og i ordbøkene bare blir kortvarig.

Vi tror skoleverket vil trives med den nye grammatiske terminologien, og føler oss trygge på at både lærere og elever vil finne grammatikk enda mer interessant nå enn før.

Referanser

Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell

Ivar Vannebo 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo

Grammatiske termer til bruk i skoleverket.

Tilråding fra Norsk språkråd og Utdanningsdirektoratet (2006):

<http://www.sprakrad.no/upload/152/Gramterm.doc>

GREI-spill:

<http://www.tekstlab.uio.no/grei>

Supersame

I Språknytt nr. 1 lanseres «supersame» som et nyord. Med Dagbladet av 16.10.06 som kilde definerer Språknytt «supersamer» som «offentlige personer som banker den samiske kulturen inn i innbyggerne på en like brutal måte som

samene ble påtvunget den norske kulturen». Ifølge den samme kilden skal definisjonen og holdningene være representative for flere foreldre i Karasjok.

«Supersame» er imidlertid ikke noe nytt begrep. Det har vært brukt i den

samepolitiske debatten, i alle fall i Finnmark, i mange tiår. Begrepet ble lansert på femtitallet en gang, og mannen bak begrepet var en mann fra Tana, samer Henrik Ravna.

I slutten av førtiåra dannet en del samer i Oslo «Sámi særvi» (Samisk selskap). Disse ble støttet av norske akademikere og intellektuelle og fikk etter hvert flere avleggere rundt om i landet. Selskapene hadde som mål å styrke samisk språk, næringsliv, kultur og identitet og var forløperne for de riksorganisasjoner som senere ble dannet.

Dette skjedde i ei tid da samer flest hadde vent seg til at å markere annet enn norsk kultur og etnisitet var kontroversielt og konfliktskapende. Utenom reindriftsnæringa var same den gang noe man bare var i den private sfære. I storsamfunnet ellers var man «norsk».

Henrik Ravna var en markert talsperson for denne utbredte grasrotholdningen, og han betraktet forforskning som en naturlig prosess. På det grunnlaget

engasjerte han seg i debatten, hvor han markerte stor språklig oppfinnsomhet. Han er mannen bak mange betegnelser. «Supersame», som har vært i bruk i cirka 50 år, var ett av dem. Ravnas «nyord» fungerte som slagkraftig agitasjon, og det ble etter hvert mange som lånte hans begreper i kampen mot «sameaktivistene».

De sistnevnte tok gjerne kofta i bruk på søn- og helligdager. Det inspirerte Ravna til å introdusere ordene «17. mai-same» og «søndagssame». Ettersom mange av sameforkjemperne den gang var unge mennesker under utdanning i byene, brukte han også begrepet «bysame».

Dagbladet har muligens rett i at definisjonen på «supersame» som avisen gir etter en visitt i Karasjok, er gyldig *i dag*. Da Henrik Ravna lanserte begrepet, ble det imidlertid brukt om de fleste som offentlig arbeidet for å heve samekulturens status.

Tana, den 1. mars 2007

Kjell Ballari

Seminar 30. mai om kvalitetssikring av språket i fagbøker

Språkrådet, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF) og Den norske Forleggerforening (DnF) skipar 30. mai til eit seminar om kvalitetssikring av språket i fagbøker og om samarbeidet mellom forlag og språkkonsulent. Eksterne språkkonsulentar må no overta stadig meir av den redaksjonelle behandlinga av manuskript – ofte blir det kalla manuskript eller korrektur. Kven har då ansvaret for den språklege kvaliteten i

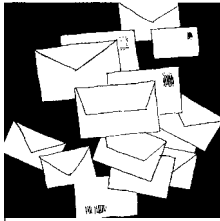
norske fagbøker? Kven gjer kva i prosessen frå råmanus til ferdig bok? Treng me ei bevisstgjerjing og ny rollefordeling? Dette er nokre hovudtema på seminaret. Seminaret blir halde i lokala til Språkrådet. Påmeldingsfristen er 14. mai.

Meir informasjon:

<http://www.sprakrad.no/Aktuelt/>

Påmelding:

eilov.runnesto@sprakradet.no

Redaksjonen tar gjerne mot brev fra leserne. Det kan være kommentarer til artiklene og emner i bladet, interessante ord og

uttrykk en har kommet over, nyord, spørsmål eller annet. Adressen er: Språknytt, Språkrådet, Postboks 8107 Dep, 0032 OSLO

Spørsmål: Kan dere svare meg på hva ordene *sandtak* og *grustak* kommer av? *Sand* og *grus* er innlysende, men *-tak*?

Svar: *Tak* er nok på en måte innlysende det også: Hvis jeg spør: «Hva gjør en i et sandtak?», så kan svaret f.eks. være: «En tar sand der». Da spør jeg videre: «Hvordan bøyes verbet å *ta*?» Svaret er: «ta - tar - tok - har tatt.» Fortidsformen *tok* har akkurat de samme konsonantene som substantivet *tak*. Følgelig har *tak* i *sandtak* samme opphav som verbet *ta*, som på nynorsk heter *taka*.

Sammenlign bøyningene i nynorsk *taka* og engelsk *take*:

taka – tek – tok – teke
take – takes – took – taken

I begge disse verbene er det altså en *k* i alle formene, og slik var det på norrønt også.

Det er vanlig å si «nå må vi ta et tak», og da er det ikke *hustak* vi mener. I *sandtak* er sisteledet det samme som i f.eks. *håndtak*, *gripetak*, *basketak*, *uttak*, *vedtak*.

Tak i *hustak* har et helt annet opphav. Det har samme opphav som verbet *tekke*, som betyr 'dekke'. *Dekke* er lånt fra tysk, mens *tekke* er et ekte norsk verb. En *taktekker* heter på engelsk *thatcher*, og *Thatcher* var jo etternavnet til en engelsk statsminister for ikke så mange år siden.

I språk som er litt fjernere beslektet

med norsk, henger *tak* (i betydningen 'hustak' o.l.) sammen med:

s-tog-as (litauisk) 'tak'
s-teg-os (gresk) 'tak', 'hus'
teg-ula (latin) 'takstein'

Tegula har vi som lånord i *teglstein*.

Spørsmål: På lesesalen diskuterer vi for tiden forskjellen på *tenking* og *tenkning*. Er disse formene sidestilt, slik tilsynelatende *forskning/forskning* og *tolking/tolkning* er? Eller er det slik at *tenking* beskriver aktiviteten og *tenkning* beskriver resultatet? Eller eksisterer kanskje ikke ordet *tenking* på norsk i det hele tatt?

Svar: Ordet *tenking* eksisterer abolutt. Det er et substantiv, men det er avledet av et verb, og denne typen substantiv kalles *verbalsubstantiv* på fagspråket. Slike ord på *-ing* kan en lage etter behov av så godt som alle norske verb.

Tenking står likevel ikke som oppslagsord i vanlige ordbøker, som Bokmålsordboka og Tanums store rettskrivningsordbok. Forklaringen er at det – i likhet med mange andre ord av samme type – ikke har noen annen betydning enn 'det å x', der *x* representerer en hvilket som helst infinitiv, her altså 'å tenke'.

Mange ord på *-ning* – en type verbal-substantiv som er nær beslektet med ordene på *-ing* – fungerer på samme måte som *-ing*-ord og har da i grunnen samme betydning som dem. Men en god del andre ord på *-ning* har mer av betydningselementer som 'resultat, produkt' e.l. i seg, og da er de gjerne tatt med som egne oppslagsord i ordbøkene.

Tenkning er forklart slik i Bokmålsordboka:

- 1 oftest i sammensetninger: det å tenke, tenkemåte *ønsketenkning*
- 2 filosofisk tankegods, filosofi

Inntil for et par tiår siden ble nok *tenkning* brukt nokså entydig som et

synonym til *filosofi*. Men i dag ser det ut til at både *tenking* og *tenkning* er kommet mer og mer i bruk også om *tankegang* eller *tenkemåte* mer generelt, altså også i ikke-filosofisk (ikke-idéhistorisk) sammenheng. I så fall er det tradisjonelle skillet mellom dem i ferd med å bli utvisket.

Spørsmål: Jeg har et spørsmål om ordet *enkemann*. Hvorfor heter det *enke + mann*? Når mannen dør, blir kona *enke*, men hvorfor blir mannen *enkemann* når kona dør? Det er litt diskriminerende for mannen at han ikke har fått sin egen «tittel» på dette området. Man sier jo ikke *enke-kvinne* om en dame som er blitt alene, men man sier *enkemann* om en mann som er blitt det.

Svar: Dette er vel omtrent den samme problemstillingen som den vi har ved *brud – brudgom*, og den minner også om par som *lærer – lærerinne* (der det språklig-logisk-kjønnsmessige forholdet rett nok er det omvendte).

Enke kommer fra dansk, på gammel-norsk het det *ekkja*. Det henger sammen med ordet *en* og *enkel*. *Enkemann* er nok nyere, og laget av *enke*.

Det er ikke godt å si sikkert hvorfor grunnordet her angir kvinnen, for det vanligste er vel at et ord som betegner en person av hankjønn, er utgangspunktet for en tilsvarende personbetegnelse på en kvinne. Jmfør ordparet *man – woman* i engelsk. En mulig forklaring er at det i gammel tid kan ha hatt mer alvorlige (materielle) konsekvenser for kona hvis mannen falt fra, enn det hadde for mannen hvis kona falt fra, slik at en særlig hadde behov for et ord som betegner kvinner. Dette hadde i så fall noe med så vel samfunnstype (et samfunn preget av hardt fysisk arbeid) som kjønnsroller å gjøre, kanskje også med juridiske reguleringer (begrenset eiendomsrett og arve-

del for kvinner).

Seinere er kanskje forskjellen mellom kjønnene blitt mindre, og da kan en ha laget *enkemann* av *enke* pluss *mann*.

Det er interessant at vi også har ordet *enkefrue*, fra gammelt av sikkert mest vanlig i de høyere sosiale lag. Det sier kanskje noe om forholdet mellom kjønnene i slike lag til forskjell fra i samfunnet generelt.

Vi tviler på at særlig mange menn oppfatter dette ordparet som diskriminerende.

Spørsmål: Nylig var jeg på en fest, og i den anledning holdt jeg tale. Jeg skulle utbringe en skål og brukte benevnelsen *heve glasset* i betydningen 'løfte glasset'. En av festdeltagerne rettet på meg og sa at å heve glasset betydde noe annet enn å løfte det. Å *heve taffelet* har jo betydningen 'å avslutte et måltid'. Hva er korrekt?

Svar: De to verbene *heve* og *løfte* ligger svært nær hverandre i betydning. Søk i et tekstkorpus (Oslokorpuset ved Universitetet i Oslo) viser at de to uttrykkene er brukt noenlunde like mye, og bare i sammenheng med skåling. Vi har inntrykk av at *heve glasset* er brukt litt mer enn *løfte glasset*, men etter vår oppfatning betyr de det samme. Det er mulig at *heve* gir uttrykket en litt mer høytidelig klang enn *løfte*. Det er også mulig at når det gjelder å ta initiativet til å utbringe en skål, er det helst *heve* som er brukt.

Å *heve taffelet* er et såpass fast og etter hvert sjeldent uttrykk om å avslutte et måltid, særlig et festmåltid, at det nok ikke påvirker betydningen av å *heve glasset*. Det er et konkret opphav som ligger til grunn for å *heve taffelet*, fra en tid da det var vanlig med løse bordplater som ble satt (eller hengt) bort etter måltidet.

Sagt om ordbøker

I forordet til *The Student's Dictionary of Anglo-Saxon* skriver professor Henry Sweet følgende 1. oktober 1896:

«Every dictionary is necessarily a compromise. If done ideally well and on an adequate scale, it is never finished – and an unfinished dictionary is worse than useless – or, if finished, is never uniform as regards materials and treatment. A dictionary which is good from a practical point of view – that is, which is finished within a reasonable time, and is kept

within reasonable limits of space – must necessarily fall far short of ideal requirements. In short, we may almost venture on the paradox that a good dictionary is necessarily a bad one.»

Henry Sweet (1845–1912) var forbildet for professor Higgins, som jo også var professor i fonetikk, i George Bernard Shaws skuespill *Pygmalion* fra 1913. Professor Higgins er mye bedre kjent fra musicalen *My fair Lady*, som bygger på *Pygmalion*.

Trykksaker fra Språkrådet

- eks. Norsk i hundre! Norsk som nasjonalspråk i globaliseringsens tidsalder. Oktober 2005. 184 s. Gratis.
- eks. Språkqualiteten i film- og fjernsynsteksting. Rapport fra en konferanse i Oslo, mars 2005. 98 s. Kr 70.
- eks. Forståeleg språk for alle. Rapport frå ein nordisk konferanse om klarspråk. Kongsberg, 4.–6. november 2004. 120 s. Kr 75.
- eks. Hvem tar ansvaret for fagterminologien? Rapport fra en strategikonferanse om terminologi og fagspråk i Norge. Oktober 2004. 126 s. Kr 50.
- eks. Ordbok for fysikk og kjemi til skolebruk. Norsk språkråds skrifter nr. 7. 2000. 154 s. Kr 195.
- eks. Ordtilfanget i nynorsk. Synsmåtar og røynsler. Norsk språkråds skrifter nr. 5. 1998. 114 s. Kr 50.
- eks. Purisme på norsk? Norsk språkråds skrifter nr. 4. 72 s. Kr 50.
- eks. Rettskriving hos nynorskforfattarar. Norsk språkråds skrifter nr. 3. 1995. 64 s. Kr 50.
- eks. Egil Pettersen: Språknormering og forfatterne. Ortografi og morfembruk hos ti bokmålsforfattere for hvert av årene 1937, 1957 og 1977. Bergen 1993. 166 s. Kr 80.
- eks. Kjønn, språk, likestilling. Retningslinjer for kjønnsbalansert språkbruk. 1997. 20 s. Gratis.
- eks. Derfor trenger vi språkteknologi på norsk. 8 s. Gratis.
- eks. Temanummer om Ivar Aasen. Språknytt 1/1996. Enkeltnummer gratis. Klasesett (30 eks.) kr 90.
- eks. Temanummer om terminologi. Språknytt 2/2006. Enkeltnummer gratis. Klasesett (30 eks.) kr 90.

Navn:

Adresse:

Postnummer og poststed:

Trykksaker som ikke er gratis, blir sendt med faktura.

FORFATTERNE

Linda Marie Anderstrøm er personal-koordinator i Halliburton AS i Tananger.

Jarle Bondevik er pensjonert professor i nordisk språkvitenskap.

Janne Bondi Johannessen er professor ved Tekstlaboratoriet, Institutt for lingvistikk og nordistikk, Universitetet i Oslo. Hun arbeider med lingvistikk og språkteknologi.

Oddrun Grønvik er forsker ved Universitetet i Oslo og hovedredaktør for Norsk Ordbok.

Kristin Hagen er språkingeniør ved Tekstlaboratoriet, Institutt for lingvistikk og nordistikk, Universitetet i Oslo.

Ivar Aars er cand.philol. med norsk som hovedfag og pensjonert undervisningsinspektør. Han er skriftstyrer for Årbok for Valdres og har skrevet flere artikler om språk, dialekter, stedsnavn, lokalhistorie, kirke mv.

Omslagsbilde

Nylig kom sjettede bind av Norsk Ordbok. Kaffekoppen tilhører en av ordbokredaktørene og er dekket med ord for å skravle – eller snakka, skvatra, slarva, svatra, vasa, vevla ...

© Stein J. Bjørge / Aftenposten

Internett

Tekstene i dette nummeret fins også på Internett: www.sprakradet.no

SPRÅKRÅDET

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon: 22 54 19 50

Telefaks: 22 54 19 51

Ansvarlig redaktør:

Sylfest Lomheim

Redaktører:

Svein Nestor
svein.nestor@sprakradet.no
Åsta Norheim
asta.norheim@sprakradet.no

Abonnement og adresse-

endring:
post@sprakradet.no

Signerte artikler står for forfatterens syn.

Fire nummer i året.

Opplag: 25 000

Redaksjonen avsluttet 18.4.2007

Form: NIGARD VENABYGD

Trykk: PDC Tangen 2007

ISSN 0333-3825

B

NORGE/NOREG

P. P.

Returadresse:
SPRÅKRÅDET
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825